

ECRI
INFORME SOBRE ANDORRA
(Quart cicle de control)

Adoptat el 21 de març de 2012

Publicat el 22 de maig de 2012

Secrétariat de l'ECRI
Direction Générale II - Démocratie
Conseil de l'Europe
F - 67075 STRASBOURG Cedex
Tel.: +33 (0) 3 88 41 29 64
Fax: +33 (0) 3 88 41 39 87
E-mail: ecri@coe.int

www.coe.int/ecri

ECRI INFORME SOBRE ANDORRA

(Quart cicle de control)

Adoptat el 21 de març de 2012

Publicat el 22 de maig de 2012

*Aquest document és una traducció. En cas de dubte, consulteu
les versions originals en anglès i en francès.*

ÍNDEX

INTRODUCCIÓ	7
RESUM.....	9
CONCLUSIONS I RECOMANACIONS	11
I. EXISTÈNCIA I APLICACIÓ DE DISPOSICIONS LEGALS.....	11
INSTRUMENTS JURÍDICS INTERNACIONALS	11
LEGISLACIÓ SOBRE LA NACIONALITAT	13
DISPOSICIONS EN MATÈRIA DE DRET PENAL	14
DISPOSICIONS EN MATÈRIA DE DRET CIVIL I ADMINISTRATIU.....	17
FORMACIÓ DE JUTGES, FISCALS I ADVOCATS.....	20
ÒRGANS I POLÍTIQUES CONTRA LA DISCRIMINACIÓ.....	21
II. DISCRIMINACIÓ EN ÀMBITS DIVERSOS	22
OCUPACIÓ	22
EDUCACIÓ	24
HABITATGE	25
SALUT	26
III. CLIMA D'OPINIÓ I DISCURS PÚBLIC.....	26
MITJANS DE COMUNICACIÓ	26
IV. GRUPS VULNERABLES.....	27
GRUPS RELIGIOSOS MINORITARIS.....	27
SOL·LICITANTS D'ASIL.....	28
ALTRES CIUTADANS ESTRANGERS.....	29
V. CONDUCTA DELS AGENTS DE L'ORDRE.....	31
VI. VIGILÀNCIA DEL RACISME I LA DISCRIMINACIÓ RACIAL	31
VII. EDUCACIÓ I SENSIBILITZACIÓ.....	32
RECOMANACIONS OBJECTE DE SEGUIMENT INTERMEDI	35
BIBLIOGRAFIA.....	37

INTRODUCCIÓ

La Comissió Europea contra el Racisme i la Intolerància (ECRI) va ser creada pel Consell d'Europa. És un òrgan independent de control dels drets humans especialitzat en qüestions relacionades amb el racisme i la intolerància. Està formada per membres independents i imparcials que són nomenats per la seva autoritat moral i experiència reconeguda en el tractament del racisme, la xenofòbia, l'antisemitisme i la intolerància.

En el marc de les tasques previstes pels seus estatuts, l'ECRI efectua un treball de control, país per país, de la situació a cadascun dels Estats membres del Consell d'Europa pel que fa al racisme i la intolerància, i emet suggeriments i propostes per abordar els problemes identificats.

Els controls país per país de l'ECRI s'apliquen a tots els Estats membres del Consell d'Europa sense distincions. El treball es duu a terme en cicles de cinc anys, a raó de nou o deu països l'any. Els informes de la primera ronda es van acabar al final de l'any 1998; els de la segona van enllestir-se al final de l'any 2002 i els de la tercera, al final del 2007. El treball per als informes de la quarta ronda va començar el gener del 2008.

Els mètodes de treball per a l'elaboració dels informes inclouen l'anàlisi de documentació, una visita de contacte al país concernit i, seguidament, converses confidencials amb les autoritats nacionals.

Els informes de l'ECRI no són el resultat d'investigacions o proves testimonials. Són anàlisis que es basen en una gran quantitat d'informació recollida d'una àmplia varietat de fonts. Els estudis documentals es basen en un nombre important de fonts escrites nacionals i internacionals. La visita in situ permet d'entrevistar-se amb els cercles directament concernits (governamentals i no governamentals) amb vista a reunir informació detallada. El procés de converses confidencials amb les autoritats nacionals permet que aquestes aportin, si ho consideren necessari, comentaris al projecte d'informe, per tal de corregir-hi els possibles errors que pugui contenir. Al final d'aquest diàleg, les autoritats nacionals poden demanar, si ho desitgen, que els seus punts de vista figurin com a annex a l'informe final de l'ECRI.

Els informes país per país de la quarta ronda se centren en l'aplicació i l'avaluació. S'hi examina fins a quin punt s'han seguit les principals recomanacions que l'ECRI havia emès en els informes anteriors, amb una avaluació de les polítiques adoptades i de les mesures preses. Aquests informes també inclouen una anàlisi dels canvis que s'hagin produït en el país en qüestió.

En el nou informe de la quarta ronda, hi ha una sèrie de recomanacions específiques per a les quals se sol·licita una aplicació prioritària. L'ECRI iniciarà un procés intermedi de seguiment per a aquestes recomanacions en un termini no superior a dos anys després de la publicació del present informe.

Aquest informe ha estat redactat per l'ECRI sota la seva única i plena responsabilitat. Reflecteix la situació fins al 8 de desembre del 2011 i qualsevol canvi posterior a aquesta data no està contemplat per aquesta anàlisi ni s'ha tingut en compte en les conclusions i les propostes que planteja l'ECRI.

RESUM

D'ençà de la publicació del tercer informe de l'ECRI sobre Andorra, el 12 de febrer de 2008, hi ha hagut avenços en alguns dels àmbits abordats.

Andorra ha ratificat el Protocol núm.12 al Conveni europeu dels drets humans. Els jutges i els fiscals reben formació en matèria de drets fonamentals. El 2010 es va impartir un curs sobre com detectar i tractar els moviments *skinhead*.

Els serveis del Raonador del Ciutadà han pres algunes mesures per donar a conèixer millor aquesta institució entre el públic, com ara la traducció del resum del seu informe anual al castellà, portuguès i francès, i l'organització d'una campanya informativa. S'ha creat una Comissió Nacional per la Igualtat encarregada d'abordar la lluita contra la discriminació i d'aplicar un Pla per la Igualtat.

Els alumnes nouvinguts (incloent alumnes estrangers) que no dominen tots els idiomes requerits (català, espanyol i francès) segueixen rebent assistència en aules d'acollida. En dues escoles s'ofereix el portuguès com a llengua optativa dins de l'horari escolar. S'ha reduït el nombre d'anys de residència necessaris per accedir a determinats ajuts a l'habitatge concedits per l'Estat.

S'han adoptat algunes mesures tendents a escurçar el període exigít per la llei per obtenir un permís de residència permanent.

L'ECRI es felicita d'aquesta evolució positiva. Amb tot, i malgrat els progressos realitzats, algunes qüestions encara susciten preocupació.

No s'ha avançat en el sentit de reduir els anys de residència necessaris per accedir a la nacionalitat andorrana, ni pel que fa a la possibilitat de mantenir la doble nacionalitat. La legislació penal en vigor relativa al racisme i la intolerància és incompleta i no conté cap disposició que prohibeixi, entre d'altres, la incitació pública a la violència, l'odi i la discriminació (segons la Recomanació de política general núm. 7). No hi ha una legislació completa contra la discriminació racial; no es controla l'aplicació de les disposicions del dret civil i administratiu que prohibeixen la discriminació. Els jutges, fiscals i advocats no reben formació específica sobre racisme i discriminació racial. No hi ha legislació aplicable als sol·licitants d'asil i als refugiats.

Andorra no té un òrgan dotat de competència específica per combatre el racisme, la discriminació racial, la xenofòbia, l'antisemitisme i la intolerància a escala nacional. El Pla per la Igualtat ha quedat estancat i no figura entre les prioritats del Govern.

La societat civil ha denunciat l'existència de formes directes i indirectes de discriminació basades en la nacionalitat i ha indicat que els mecanismes per obtenir una reparació són precaris i ineficaços. La majoria dels ajuts a l'habitatge segueixen condicionats al requisit de cinc anys de residència.

Els periodistes no reben formació en matèria de drets humans i lluita contra el racisme i la discriminació racial. No existeix un òrgan independent a qui es puguin adreçar queixes contra els mitjans de comunicació.

Les confessions religioses tenen dificultats pràctiques a què no haurien de fer front si gaudissin d'un estatus específic reconegut per la llei. Manca al país una veritable política d'integració.

No hi ha cap organisme independent responsable de supervisar l'actuació de la policia i d'investigar els casos de presumptes conductes indegudes per part dels seus agents.

Andorra no s'ha dotat d'un sistema de recollida de dades que permeti avaluar de forma completa la situació de les diverses comunitats que viuen al Principat.

En el present informe, l'ECRI sol·licita a les autoritats andorranes que prenguin més mesures en determinats àmbits; en aquest context, fa una sèrie de recomanacions, entre les quals es troben les següents.

El període de residència requerit per obtenir la nacionalitat andorrana s'hauria de reduir a quinze anys, amb vistes a reduir-lo ulteriorment fins a deu anys. Aquesta qüestió, com també la de la doble nacionalitat, s'haurien d'abordar en el context del Pla Nacional per la Igualtat. La legislació penal en vigor relativa al racisme i la intolerància s'ha de reforçar i ha d'incloure, entre d'altres, una disposició que prohibeixi la incitació pública a la violència, l'odi i la discriminació racial (segons la Recomanació de política general núm. 7). Cal promulgar una legislació completa en l'àmbit civil i administratiu destinada a combatre, entre d'altres, la discriminació en àmbits clau de la vida. En particular, cal introduir el principi del repartiment de la càrrega de la prova.¹ Cal que l'aplicació d'aquestes disposicions sigui objecte de control. Els jutges, fiscals i advocats han de rebre formació en l'àmbit del racisme i la discriminació racial, com també de la normativa penal aplicable.* Cal legislar en matèria de sol·licitants d'asil i refugiats.

Cal crear una competència específica en el si d'un òrgan independent per combatre el racisme, la discriminació racial, la xenofòbia, l'antisemitisme i la intolerància. Cal donar un fort impuls a la tasca de la Comissió Nacional per la Igualtat i al Pla Nacional per la Igualtat.

Cal organitzar una campanya informativa per donar a conèixer als treballadors temporers els drets i obligacions que tenen a Andorra en l'àmbit laboral, com també les vies existents per obtenir una reparació. Els sindicats han de veure augmentades les seves facultats i abast d'acció per tal de poder aportar el suport necessari per obtenir una reparació als treballadors que es considerin víctimes de discriminació per motius de "raça", color, llengua, religió, nacionalitat o origen nacional o ètnic. Els anys de residència necessaris per optar a qualsevol dels ajuts d'habitatge s'han de reduir a tres.

Les autoritats andorranes han de fomentar iniciatives destinades a oferir als periodistes formació en matèria de drets humans i temes relacionats amb la lluita contra el racisme i la discriminació racial. Convé establir un òrgan independent encarregat de rebre les queixes contra els mitjans de comunicació i de controlar aquests mitjans pel que fa a continguts racistes o discriminatoris, entre d'altres.

S'ha d'autoritzar la construcció d'una mesquita i cercar solucions que permetin a les minories religioses tenir un cementiri en el qual puguin enterrar els seus morts d'acord amb les seves creences i costums. El treball de la Comissió Nacional per la Igualtat ha de servir per dissenyar i coordinar una política d'integració. En aquesta política s'hauran d'abordar els problemes dels treballadors temporers, la conscienciació del públic sobre la importància de les diverses comunitats presents a Andorra i l'augment del nivell d'integració al país dels no andorrans*.

Les autoritats andorranes han de dotar un òrgan independent de competència específica per investigar les denúncies contra membres del cos de policia per discriminació racial i conductes de caràcter racista.

La Llei qualificada 15 / 2003 s'ha de modificar per tal d'introduir-hi la recollida sistemàtica de dades de diferents àmbits desglossades per origen ètnic, llengua, religió i nacionalitat, tot respectant els principis de confidencialitat, consentiment informat i el caràcter voluntari de la identificació de les persones com a pertanyents a un grup determinat.

¹ Les recomanacions d'aquest paràgraf seran objecte d'un procés de seguiment intermedi per part de l'ECRI en un termini no superior a dos anys després de la publicació del present informe.

CONCLUSIONS I RECOMANACIONS

I. Existència i aplicació de disposicions legals

Instruments jurídics internacionals

1. En el seu tercer informe, l'ECRI recomanava que Andorra ratifiqués sense dilació el Protocol núm.12 del Conveni europeu dels drets humans. Reiterava igualment la seva recomanació en el sentit que ratifiqués el més aviat possible el Conveni núm. 111 de l'Organització Internacional del Treball (OIT), relatiu a la discriminació en matèria d'ocupació i professió, com també el Conveni de la UNESCO contra la discriminació en l'educació. Recomanava a més que Andorra ratifiqués el Protocol addicional a la Carta social europea revisada, que preveu un sistema de queixes col·lectives.
2. L'ECRI acull amb satisfacció la signatura per part d'Andorra del Protocol núm.12 del Conveni europeu dels drets humans el dia 6 de maig del 2008. Pel que fa al Protocol addicional a la Carta social europea revisada, que preveu un sistema de queixes col·lectives, l'ECRI recorda que, en el quart cicle de control, ha decidit centrar-se en la ratificació d'un nombre més limitat d'instruments que en la tercera ronda. Pel que fa al Conveni núm. 111 de l'OIT, les autoritats andorranes han informat l'ECRI que Andorra no està facultada per ratificar aquest instrument per tal com no és membre de l'OIT. L'ECRI manifesta que amb la ratificació d'aquest instrument s'emetria un senyal clar de compromís de lluita contra la discriminació en l'àmbit laboral, incloent les situacions que es descriuen al paràgraf 66 del present informe. Pel que fa al Conveni de la UNESCO contra la discriminació en l'educació, les autoritats han manifestat que han estudiat la conformitat de l'ordenament jurídic andorrà a l'esmentat Conveni i que els resultats són encoratjadors; això no obstant, el procés de ratificació ha quedat interromput a causa del nomenament del nou govern. Tanmateix l'ECRI constata que es va donar una resposta similar en ocasió del tercer informe de l'ECRI i insta les autoritats a completar el procés de ratificació d'aquest instrument.
3. L'ECRI recomana que Andorra esdevingui membre de l'OIT i que seguidament ratifiqui el Conveni núm. 111 d'aquesta organització. Recomana també que les autoritats andorranes impulsin de forma decidida la ratificació del Conveni de la UNESCO contra la discriminació en l'educació.
4. En el seu tercer informe, l'ECRI reiterava la seva recomanació que Andorra ratifiqui el Pacte internacional sobre els drets econòmics, socials i culturals, el Conveni marc per a la protecció de les minories nacionals, el Conveni relatiu a l'estatus dels refugiats i la Carta europea de les llengües regionals o minoritàries.
5. L'ECRI lamenta que no s'hagin fet avenços en relació als instruments esmentats. Pel que fa al Pacte internacional sobre els drets econòmics, socials i culturals, les autoritats han informat l'ECRI que només queden dos obstacles en el camí de la ratificació: la legislació andorrana no reconeix als treballadors el dret a fer vaga;¹ els ciutadans espanyols i francesos gaudeixen de drets econòmics especials pel que fa a l'accés al mercat laboral.² L'ECRI voldria recordar a les autoritats que aquest instrument conté disposicions importants sobre la igualtat de tracte en l'àmbit dels drets econòmics, socials i culturals, i que és doncs un

¹ Conforme a l'article 19 de la Constitució andorrana, però, "Els treballadors i els empresaris tenen dret a la defensa dels seus interessos econòmics i socials. La llei regularà les condicions d'exercici d'aquest dret per garantir el funcionament dels serveis essencials de la comunitat".

² Per exemple, segons les lleis andorranes, els ciutadans francesos, espanyols i, més recentment, portuguesos poden establir un negoci al país si hi porten residint deu anys, contra un període de vint anys per a ciutadans procedents d'altres països.

instrument útil per combatre la discriminació en aquest context. L'ECRI recorda a més a les autoritats que Andorra és l'únic Estat membre del Consell d'Europa que no ha ratificat aquest instrument. Pel que fa al Conveni marc per a la protecció de les minories nacionals, les autoritats han manifestat que a causa de les peculiaritats geogràfiques i històriques del Principat d'Andorra, els ciutadans andorrans mai no han representat la majoria neta de la població³ i que per tant el concepte de "minoria nacional" no hi encaixaria. L'ECRI voldria recordar a les autoritats que el Conveni marc per a la protecció de les minories nacionals atorga als Estats un cert marge de llibertat pel que fa a l'abast amb què apliquen el concepte de "minoria nacional",⁴ justament per tenir en compte les circumstàncies específiques de cada país. La ratificació del Conveni marc per a la protecció de les minories nacionals, i especialment dels seus articles 4 i 6, permetria una millor protecció del dret a la igualtat davant de la llei i del dret a una igual protecció davant de la llei. També permetria protegir contra la discriminació les persones pertanyents a determinades comunitats presents a Andorra. La mateixa lògica és aplicable a la ratificació de la Carta europea de les llengües regionals o minoritàries. Pel que fa al Conveni relatiu a l'estatus dels refugiats, la seva ratificació permetria a Andorra tractar les sol·licituds d'asil dins d'un marc legal apropiat.

6. L'ECRI recomana que les autoritats andorranes adoptin les mesures necessàries per tal d'eliminar els obstacles que impedeixen la ratificació del Pacte internacional sobre els drets econòmics, socials i culturals. D'altra banda, l'ECRI reitera la seva recomanació que les autoritats andorranes ratifiquin Conveni marc per a la protecció de les minories nacionals, el Conveni relatiu a l'estatus dels refugiats i la Carta europea de les llengües regionals o minoritàries.
7. En el seu tercer informe, l'ECRI recomanava que Andorra ratifiqués el Conveni europeu sobre l'estatus jurídic del treballador migrant i el Conveni sobre la participació dels estrangers en la vida pública a nivell local. L'ECRI recomanava també a Andorra que ratifiqués el Protocol addicional al Conveni sobre la ciberdelinqüència, relatiu a la penalització dels actes de caràcter racista o xenòfob comesos a través de sistemes informàtics, com també el Conveni internacional sobre la protecció dels drets de tots els treballadors migrants i els membres de les seves famílies.
8. Pel que fa al Conveni internacional sobre la protecció dels drets de tots els treballadors migrants, l'ECRI recorda que en el seu quart cicle de control ha decidit centrar-se en la ratificació d'un nombre més limitat d'instruments que en la tercera ronda. Pel que fa a la resta d'instruments esmentats més amunt, l'ECRI constata que les autoritats andorranes no tenen intenció de ratificar-los. Pel que fa al Protocol addicional del Conveni sobre la ciberdelinqüència, l'ECRI considera que la seva ratificació seria útil per tractar i perseguir l'apologia de l'odi a través d'internet. Pel que fa al Conveni internacional sobre la protecció dels drets de tots els treballadors migrants i els membres de les seves famílies, atès l'elevat percentatge de població migrant a Andorra, la ratificació d'aquest instrument emetria un senyal de compromís envers el desenvolupament d'una política d'integració i de respecte dels drets d'aquest sector de la societat. Pel que fa al Conveni sobre la participació dels estrangers en la vida pública a nivell local, les autoritats afirmen que, si bé la creació d'organismes de nivell local on es permetés la representació dels migrants no plantejaria cap problema, garantir

³ Segons xifres oficial aportades per les autoritats, a data 31 de desembre de 2010 hi havia 32 962 ciutadans andorrans sobre una població total de 85 015 habitants. Les comunitats estrangeres més importants a Andorra són l'espanyola, portuguesa i francesa amb, respectivament, 26 688, 13 100 i 5 087 membres.

⁴ Tot respectant els principis generals del dret internacional i l'article 3 del Conveni marc per a la protecció de les minories nacionals.

als estrangers el dret de vot en les eleccions locals no és possible actualment. Tal com s'explica més avall en aquest informe, aquest darrer punt ha estat objecte de molts debats; segons alguns representants de comunitats vulnerables, garantir aquest dret facilitaria enormement la integració dels residents de llarga durada a Andorra.

9. En aquest sentit, en el seu tercer informe, l'ECRI recomanava fermament a les autoritats andorranes que fomentessin el debat sobre la possibilitat de permetre que els no andorrans participin en les eleccions locals i que se'ls concedeixi aquest dret.
10. La proposta de permetre que els no andorrans participin en les eleccions locals ha estat debatuda en relació amb el Pla Nacional per la Igualtat (vegeu el paràgraf 64 del present informe). D'altra banda, sembla que un partit polític va incloure aquesta qüestió al seu programa electoral. L'ECRI manifesta que permetre el vot dels residents de llarga durada no andorrans a les eleccions locals augmentaria de forma important el seu nivell d'integració en la societat andorrana.
11. L'ECRI recomana a les autoritats andorranes que garanteixin als no andorrans el dret a participar en les eleccions locals.
12. L'ECRI reitera la seva recomanació que les autoritats andorranes ratifiquin els següents convenis: el Conveni per a la participació dels estrangers en la vida pública a nivell local; el Protocol addicional del Conveni sobre la ciberdelinqüència, relatiu a la criminalització dels actes de caràcter racista o xenòfob comesos a través de sistemes informàtics; i el Conveni internacional sobre la protecció dels drets de tots els treballadors migrants i els membres de les seves famílies.

Legislació sobre la nacionalitat

13. En el seu tercer informe, l'ECRI recomanava a les autoritats andorranes d'agilitar més la legislació sobre la nacionalitat en el sentit de facilitar-ne l'accés reduint el requisit d'anys de residència per obtenir-la a deu anys, tal com estableix el Conveni europeu sobre la nacionalitat. També recomanava que la legislació andorrana permetés la possibilitat de mantenir la doble nacionalitat.
14. L'ECRI constata que malauradament no s'han produït avenços en el sentit de reduir els requisits necessaris per obtenir la nacionalitat andorrana ni pel que fa a la possibilitat de mantenir la doble nacionalitat. Per obtenir la nacionalitat per naturalització segueix sent necessari demostrar que s'ha residit de forma permanent a Andorra durant els vint anys anteriors a la sol·licitud, o bé durant els deu anys anteriors a la sol·licitud i haver completat tota l'escolaritat obligatòria a Andorra. A més, conforme a la Llei de la nacionalitat esmenada pel Decret legislatiu del 21 de febrer de 2007, l'adquisició i la retenció d'una nacionalitat diferent de l'andorrana comporta la pèrdua de la nacionalitat andorrana.
15. L'ECRI ha estat informada per les autoritats que el 20 de setembre de 2010 el Govern va presentar al Consell General un projecte de Llei que esmena la Llei de nacionalitat en el sentit de reduir el període de residència necessari per adquirir la nacionalitat andorrana de vint a quinze anys. El projecte de Llei va ser debatut pel Consell General el 25 d'octubre del 2010 i va ser desestimat per tal com, amb catorze vots a favor i catorze en contra, no va assolir la majoria necessària per a la seva aprovació. L'ECRI considera que el resultat d'aquesta votació demostra que la idea de facilitar la naturalització gaudeix d'un grau no negligible de suport polític. D'altra banda, els representants de la societat civil han informat l'ECRI que els residents legals consideren que aquesta esmena facilitaria molt la seva integració en la societat andorrana i garantiria que no

només el 39% de la població gaudeixi de drets polítics, com s'esdevé actualment. Finalment, l'ECRI vol recordar que a la majoria de països d'Europa el requisit per a la naturalització oscil·la entre cinc i deu anys de residència.

16. L'ECRI recomana que les autoritats andorranes esmenin la Llei de nacionalitat, reduint a quinze els anys de residència necessaris per obtenir la nacionalitat andorrana, amb vista a una ulterior reducció a deu anys en el futur immediat.
17. Pel que fa a la doble nacionalitat, la Constitució andorrana la prohibeix. Segons les autoritats, això s'explica per la necessitat, vivament sentida quan es va redactar la Constitució (1993), de protegir la identitat andorrana per tal com hi havia més estrangers que andorrans al país. D'altra banda, segons les autoritats, la doble nacionalitat conduiria a una situació paradoxal en què la majoria dels ciutadans andorrans serien alhora ciutadans d'altres països europeus. En el transcurs de les converses de l'ECRI amb les autoritats, va ser evocada la possibilitat d'introduir la doble nacionalitat amb restriccions pel que fa a l'ús actiu de la nacionalitat no andorrana. L'ECRI anima a adoptar iniciatives tendents a introduir la possibilitat de tenir doble nacionalitat tot respectant els drets humans.⁵
18. L'ECRI recomana que les autoritats andorranes explorin vies d'introducció en la legislació nacional de la possibilitat de posseir la doble nacionalitat.
19. En el seu tercer informe, l'ECRI recomanava a les autoritats andorranes dur a terme campanyes d'informació i promoure debats públics sobre la possibilitat d'adquirir la nacionalitat andorrana, i que fomentessin la participació de les ONG, els representants de grups d'immigrants i altres agents socials en aquestes campanyes.
20. Segons la informació que ha arribat a l'ECRI, no sembla que les autoritats hagin promogut aquestes campanyes d'informació i debats públics. L'ECRI anima les autoritats andorranes a incloure la qüestió de la nacionalitat en els debats entre les autoritats i la societat civil en el marc del Pla Nacional per la Igualtat (vegeu el paràgraf 64).
21. L'ECRI recomana que les autoritats andorranes incloguin la qüestió de l'adquisició de la nacionalitat i la de la doble nacionalitat en els debats entre les autoritats i les ONGs, la societat civil i els migrants en el marc del Pla Nacional per la Igualtat.

Disposicions en matèria de dret penal

22. Les autoritats han informat l'ECRI que si bé l'any 2008 es van modificar el Codi penal i el Codi de procediment penal, no es van introduir canvis en les disposicions en vigor en matèria de racisme,⁶ discriminació i intolerància. Especialment, tal com s'explica al tercer informe de l'ECRI, la legislació penal andorrana segueix prohibint: totes les formes de discriminació basades en l'origen, la nacionalitat o l'ètnia, el sexe, la religió (...) en l'àmbit dels serveis, l'habitatge, les relacions contractuals, l'ocupació i l'administració pública (article 338); els actes o expressions ofensives contra membres d'un grup religiós, nacional, ètnic (...) o un grup de persones que professen una determinada creença o ideologia (article 339); els delictes penals comesos per motius racistes

⁵ Vegeu la sentència Tănase v. Moldova del Tribunal Europeu de Drets Humans del 27 d'abril de 2010.

⁶ L'ECRI, en la seva Recomanació de política general núm. 7, defineix el racisme com la creença que per motius de "raça", color, idioma, religió, nacionalitat o origen nacional o ètnic es justifica el menyspreu envers una persona o grup de persones o la noció de superioritat d'una persona o grup de persones. D'altra banda, defineix la discriminació racial com el tracte diferenciat per motius de raça, color, idioma, religió, nacionalitat o origen nacional o ètnic que no tingui una justificació objectiva i raonable.

o xenòfobs o per motius relatius a (...) religió, ideologia, nacionalitat, ètnia (...) (article 30, apartat 6);⁷ l'apologia i la negació del genocidi (articles 457 and 458); els grups de persones organitzades (...) per promoure la discriminació o la violència contra persones, grups o associacions pel seu origen o per pertànyer a un grup nacional, ètnic o religiós.

23. Si bé l'ECRI felicita Andorra per considerar els actes i expressions racistes i discriminatoris delictes penals, constata que legislació penal andorrana no conté una sèrie de disposicions que l'ECRI, d'acord amb la seva Recomanació de política general núm. 7 (RPG núm. 7), considera fonamentals per combatre el racisme i la discriminació racial. Especialment, el Codi penal no inclou cap disposició sobre la discriminació contra una persona o un grup de persones per motius de "raça", color, llengua, religió, nacionalitat o origen nacional o ètnic. L'ECRI recalca que la incitació pública a l'odi s'hauria de tipificar separatament com a infracció a causa del seu caràcter insidiós i el perill que comporta per a la societat. D'altra banda, la legislació penal andorrana no prohibeix els actes següents: l'expressió pública, amb un objectiu racista, d'una ideologia que reivindiqui la superioritat o que menyspreï o denigri un grup de persones per motius de "raça", color, idioma, religió, nacionalitat o origen nacional o ètnic; ni la difusió o distribució públiques, o bé la producció o emmagatzematge amb la intenció de difondre o distribuir públicament, amb un objectiu racista, de material escrit, gràfic o de qualsevol altre tipus que inciti a l'odi, o d'altres materials contemplats al paràgraf 18 (f) de la RPG núm.7.
24. L'ECRI recomana a les autoritats andorranes que reforcin la legislació penal en vigor relativa al racisme i la intolerància i que introdueixin al Codi penal les disposicions apuntades al paràgraf anterior, incloent una disposició que prohibeixi la incitació pública a la violència, l'odi o la discriminació.
25. En el seu tercer informe, l'ECRI recomanava a les autoritats andorranes d'assegurar-se que els tribunals apliquen les disposicions del nou Codi penal que castiguen els delictes racistes. També recomanava que duguessin a terme campanyes d'informació per donar a conèixer aquestes disposicions al públic en general i especialment a les víctimes potencials d'aquest tipus de delictes.
26. Igual que en l'època del tercer informe de l'ECRI, el nombre de casos investigats i presentats davant dels tribunals entre els anys 2007 i 2011 per vulneració de disposicions penals que castiguen delictes racistes ha estat molt reduït.⁸ Les autoritats han informat l'ECRI que entre el 2007 i el 2011 s'han iniciat vuit investigacions per vulneració dels articles 338,⁹ 339 i 30.6 del Codi penal i una per apologia del genocidi.
27. L'ECRI constata que un d'aquests casos estava relacionat amb l'aplicació de l'article 30.6 del Codi penal (la motivació racista com a circumstància agreujant) en un cas en què una persona pertanyent a una minoria visible d'origen nord-africà / àrab havia estat objecte d'agressions físiques i d'insults de caràcter racista. En contra de la petició del fiscal, la sentència dictada pel tribunal el 25 d'octubre del 2011 no considerava la motivació racista com a circumstància agreujant; l'acusat va ser considerat culpable i condemnat per un delicte de lesions. En una altra sentència del 25 de setembre del 2008 es va adoptar una òptica similar. En aquest altre cas, un negre va ser objecte d'agressions físiques

⁷ L'article 30, apartat 6 prohibeix els delictes penals comesos per motius relacionats amb l'orientació sexual. En aquest sentit, vegeu la nota a peu de pàgina núm. 10.

⁸ L'ECRI recorda que en el seu tercer informe, l'ECRI recomanava a les autoritats andorranes que estudiessin les mesures que cal prendre per agilitzar la feina del sistema judicial de manera que, entre d'altres, les víctimes de racisme i discriminació racial obtinguin reparació el més aviat possible.

⁹ Com també l'article 313, que penalitzava la discriminació abans de la modificació del Codi Penal.

i insults de caràcter racista. Si bé el tribunal va condemnar l'acusat per lesions i insults, no va aplicar la circumstància agreujant de motivació racista perquè, al seu parer, el llenguatge utilitzat ja s'havia tingut en compte en sentenciar l'acusat per insults i, per tant, no es podia a més a més considerar-lo una circumstància agreujant. L'ECRI no vol entrar a valorar els mèrits d'aquestes sentències judicials; això no obstant, ha de recalcar que quan hi ha una motivació racista aparent en delictes de caràcter verbal o d'altres tipus, és important que sigui reconeguda i considerada en si mateixa com a penalment rellevant per les autoritats competents.¹⁰

28. Tal com ha quedat palès més amunt, el nombre de casos registrats relacionats amb delictes racistes és reduït.¹¹ D'altra banda, són pocs els incidents racistes comunicats a l'ECRI. Això no obstant, l'ECRI considera que també es donen diversos indicis que mostren que no es pot descartar el risc de delictes d'odi a Andorra (vegeu el paràgraf 27). L'ECRI és doncs reticent a acceptar la posició de les autoritats, segons les quals si no han dut a terme cap campanya d'informació sobre el racisme, o sobre les disposicions vigents destinades a prevenir-lo i castigar-lo, és perquè el racisme no és un problema a Andorra. En opinió de l'ECRI, cal fer més esforços per sensibilitzar el públic i les víctimes potencials sobre l'existència de les esmentades disposicions per tal d'impedir delictes racistes i animar les víctimes a denunciar-los.
29. L'ECRI reitera la seva recomanació prèvia a les autoritats andorranes de dur a terme campanyes d'informació per tal de donar a conèixer les disposicions penals relacionades amb el racisme i la intolerància al públic en general, i en particular, a les víctimes potencials d'aquest tipus de delicte.
30. En el seu tercer informe, l'ECRI encoratjava les autoritats andorranes a seguir recollint informació sobre tots els delictes racistes.
31. Segons l'informe del 2009 sobre delictes d'odi de l'ODIHR, el ministeri d'Interior és l'encarregat de recollir dades sobre els delictes d'odi. A més, les autoritats han informat que el programa estadístic de delictes i la base de dades de la policia esmentats al tercer informe de l'ECRI funcionen des del 2007; s'hi recullen dades sobre tots els delictes penals comesos, incloent els delictes racistes. A més, l'ECRI ha estat informada que la Fiscalia recull estadístiques detallades sobre tots els casos que desemboquen en una acció judicial. Això no obstant, l'ECRI constata que les autoritats han tingut dificultats per aportar estadístiques sobre casos de vulneració de les disposicions de dret penal que castiguen els delictes racistes. A més, no s'ha proporcionat a l'ECRI informació sobre el desenllaç dels judicis, desglossada per any de referència. L'ECRI recorda que les estadístiques relatives a la vulneració de disposicions de dret penal que castiguen els delictes racistes, desglossades per nombre d'investigacions obertes, casos que són remesos als jutjats i casos desestimats després de la fase d'instrucció són una eina útil per valorar l'efectivitat i l'aplicació de les dites disposicions.¹²

¹⁰ Amb tot, una indicació de la disposició dels tribunals a aplicar l'article 30.6 del Codi penal ve donada per un cas de l'any 2008 en què un jove portuguès va ser apallissat fins a la mort a causa de la seva orientació sexual. Segons informació proporcionada per la societat civil, el 2009 el tribunal competent va condemnar l'autor per assassinat i va aplicar l'homofòbia com a circumstància agreujant del delicte.

¹¹ Un exemple d'acció penal sense èxit és un cas de presumpte discurs o material racista difós per Internet; es tracta d'un perfil obert a Facebook el març de 2011.

¹² Les autoritats han comunicat a l'ECRI que tenen la intenció de dur a terme un estudi sobre seguretat pública i victimització que s'ocuparà expressament dels delictes racistes. La investigació es durà a terme el 2013 o el 2014 i es repetirà cada quatre anys.

32. L'ECRI recomana fermament que les autoritats andorranes reforcin la recollida de dades sobre l'aplicació de les disposicions de dret penal que castiguen els delictes racistes per tal de poder-ne valorar l'efectivitat. L'ECRI recomana que la recollida d'aquestes dades es faci de forma centralitzada per part d'una institució amb el corresponent mandat i que es desglossin les dades segons les categories següents: nombre d'investigacions obertes; casos que són remesos als jutjats i casos desestimats després de la fase d'instrucció; i desenllaç dels judicis, desglossat per any de referència.
33. En el seu tercer informe, l'ECRI animava les autoritats andorranes a continuar atentes als moviments *skinhead* i altres grups d'extrema dreta. Recomanava que vetllessin per l'aplicació de l'article 359 del Codi penal en els casos necessaris, com també que s'efectuessin campanyes de sensibilització sobre els perills d'aquest tipus d'organitzacions.
34. Les autoritats han informat l'ECRI que des del 2005, amb l'excepció de l'incident esmentat a la nota a peu de pàgina núm. 11, la unitat de la policia encarregada dels assumptes relatius als moviments d'extrema dreta no ha identificat cap moviment o activitat d'extrema dreta.

Disposicions en matèria de dret civil i administratiu

35. En el seu tercer informe, l'ECRI recomanava fermament que les autoritats andorranes promulguessin una legislació completa contra la discriminació racial de conformitat amb el Capítol III de la seva Recomanació de política general núm. 7, i que impliqués en aquest procés les ONG, la societat civil i els sindicats.
36. Els articles 71, 67 i 72 del Codi de l'Administració, preveuen, respectivament, que tot acte de discriminació per part d'un funcionari durant l'exercici de les seves funcions públiques per raó (...) de la raça o la religió està prohibit; que els funcionaris poden ser objecte de sancions disciplinàries i administratives, com també incórrer en responsabilitat civil i / o penal per incompliment del seu deure.
37. Des del tercer informe de l'ECRI, del 21 d'abril del 2009, ha entrat en vigor una nova llei en matèria de relacions laborals (Llei núm. 35/2008 – Codi de relacions laborals, en endavant el Codi). Segons les autoritats, al nou Codi es mantenen gairebé totes les disposicions de la Llei sobre el contracte de treball de 2003 (vegeu el tercer informe de l'ECRI), incloent les seves disposicions contra la discriminació. Especialment, en virtut de l'article 4 del Codi, tant l'empresari com el treballador han d'evitar qualsevol abús de dret, conducta antisocial o discriminació per raó de naixement, raça (...) origen, religió (...). Són nul·les les clàusules que constitueixin un acte de discriminació i qualsevol de les parts, individualment o de manera col·lectiva, en pot demanar la declaració de nul·litat als tribunals. Conforme al 3r apartat de l'article 159 del Codi, les decisions unilaterals de l'empresari que impliquin discriminació en matèria de retribucions, formació, promoció i altres condicions de treball per causa de naixement, raça (...) origen, religió (...) són considerades infraccions administratives molts greus i es castiguen amb una multa d'entre 3.001 i 24.000 euros. En virtut de l'article 97, en cas de desistiment de la persona treballadora a causa d'un acte de discriminació per raó de naixement, raça (...) origen, religió (...), aquesta persona pot exigir davant dels tribunals la indemnització que correspondria per comiat injustificat o bé la reincorporació a l'empresa amb la reparació de l'acte discriminatori i la indemnització del perjudici ocasionat. En virtut de l'article 98, si l'acomiadament constitueix un acte de discriminació, els treballadors poden optar a una indemnització adequada o bé al reintegrament a l'empresa, amb la reparació de l'acte discriminatori i la indemnització del perjudici ocasionat.¹³

¹³ El Codi de relacions laborals també prohibeix la discriminació per motiu d'afiliació a un sindicat.

38. L'ECRI constata que altres lleis andorranes fan referència al principi de no discriminació, entre elles: la Llei penitenciària, a l'article 7 (que prohibeix la discriminació, entre d'altres, per motius de raça, religió, llengua i lloc de naixement); la Llei de policia, a l'article 5.2 (que estableix que els funcionaris han d'impedir els actes discriminatoris i que considera la discriminació per motius de raça, religió, llengua i naixement (...) una falta greu); i la Llei d'ordenació de l'ensenyament superior (Llei núm. 12 / 2008).
39. A banda de les normes fins ara descrites en aquesta secció, actualment no hi ha una legislació completa contra la discriminació racial a Andorra i, des del 2007, no hi ha hagut canvis legislatius en aquest sentit. Al mateix temps, les autoritats han expressat la seva disposició a estudiar en el futur vies d'introducció de normatives contra la discriminació en els àmbits en què no n'hi ha.
40. Més concretament, alguns àmbits socials com ara la vivenda, la salut i els serveis privats segueixen sense estar coberts per una legislació que prohibeixi la discriminació. Si bé les autoritats afirmen que el principi d'igualtat està previst per la Constitució i que és d'aplicació directa a les lleis del país, l'ECRI recalca que per assegurar-ne el compliment efectiu és fonamental que es promulgui legislació. Especialment, tal com estableix la seva Recomanació de política general núm. 7, l'ECRI recalca la importància que la legislació antidiscriminació prohibeixi de forma clara: la discriminació directa i indirecta, la segregació, la discriminació per associació, com també anunciar la intenció de discriminar i instruir o incitar o ajudar algú a discriminar. A més, la legislació antidiscriminació ha d'establir de forma clara les vies per obtenir reparació i preveure el principi del repartiment de la càrrega de la prova¹⁴ per tal de facilitar al demandant demostrar la discriminació. En aquest sentit, les autoritats confirmen que efectivament la legislació andorrana no recull aquest principi; però en litigis laborals, incloent els que impliquen una denúncia de discriminació, les autoritats judicials es guien pel principi que, en cas de dubte, la sentència ha de ser més favorable envers el treballador. L'actual ordenament jurídic d'Andorra, a més a més, no preveu cap norma que autoritzi les organitzacions que tenen un interès legítim a lluitar contra el racisme i la discriminació racial¹⁵ a promoure causes civils o a intervenir en causes de dret administratiu fins i tot si no es refereixen a una víctima específica.¹⁶ Una disposició d'aquesta mena és important en els casos en què la víctima tem represàlies, quan resulta difícil identificar la víctima o bé quan els afectats són un nombre indeterminat de víctimes. Finalment, l'actual ordenament jurídic d'Andorra, en opinió de l'ECRI, hauria de preveure l'obligació de suprimir el finançament públic d'organitzacions que promoguin el racisme. Si hi ha un sistema de finançament públic dels partits polítics, aquesta mesura ha d'incloure l'obligació de suprimir el finançament públic dels partits polítics que promoguin el racisme.
41. L'ECRI reitera la seva recomanació a les autoritats andorranes d'introduir, amb l'objectiu de prevenir la discriminació racial, una legislació completa destinada a combatre la discriminació directa i indirecta en àmbits clau de la vida com ara la vivenda, els serveis públics i privats, la salut i l'educació. Aquesta legislació hauria de preveure, entre d'altres: la possibilitat que organitzacions que tenen un interès legítim en la lluita contra el racisme i la discriminació racial puguin promoure causes civils, intervenir en causes de dret administratiu, fins i tot sense que es faci referència a la víctima específica; l'obligació de suprimir el finançament públic d'organitzacions que promoguin el racisme. L'ECRI recomana

¹⁴ En particular, la llei hauria de preveure que quan algú es consideri perjudicat per un acte discriminatori i denunciï a l'autoritat competent fets que presentin indicis de constituir una discriminació directa o indirecta, hauria de correspondre al demandat demostrar que no hi ha hagut discriminació.

¹⁵ Com ara associacions, sindicats i altres entitats dotades de personalitat jurídica.

¹⁶ Si es refereixen a una víctima específica s'ha d'obtenir el seu consentiment.

que a l'hora de fer-ho les autoritats tinguin en compte la seva Recomanació de política general núm. 7 sobre legislació nacional per lluitar contra el racisme i la discriminació racial.

42. L'ECRI recomana fermament que les autoritats andorranes introdueixin i apliquin el principi del repartiment de la càrrega de la prova per a les denúncies de discriminació per motius de "raça", color, ètnia, nacionalitat, religió o llengua presentades als tribunals civils o administratius. En particular, la llei hauria de preveure que quan algú es consideri perjudicat per un acte discriminatori i denunciï a l'autoritat competent fets que presentin indicis de constituir una discriminació directa o indirecta, hauria de correspondre al demandat demostrar que no hi ha hagut discriminació.
43. L'ECRI ha estat informada que des del 2007 no s'han presentat denúncies per incompliment de la legislació antidiscriminació, llevat d'una denúncia presentada davant d'un tribunal civil per un acomiadament del lloc de treball pel fet de pertànyer a un sindicat. Segons la informació posada a disposició de l'ECRI, en la seva sentència, favorable a l'empresari, el tribunal declarava que atès que només es pot indemnitzar per acomiadament en els termes que marca la llei, no era necessari entrar a analitzar les raons d'aquest acomiadament. Si bé aquest en particular era un cas d'acomiadament i presumpta discriminació pel fet de pertànyer a un sindicat, aquest raonament del tribunal podria fàcilment aplicar-se a casos de suposats acomiadaments discriminatoris per motius de "raça", llengua, religió, origen ètnic o nacional. La sentència del tribunal és tant més preocupant que l'article 98 del Codi de relacions laborals protegeix els treballadors dels acomiadaments discriminatoris i preveu el dret a la reincorporació.
44. L'ECRI recomana que, amb l'objectiu de prevenir la discriminació racial, les autoritats andorranes vetllin perquè la legislació antidiscriminació, incloent les disposicions relatives a la protecció dels treballadors contra acomiadaments discriminatoris, s'apliqui i no sigui negada per altres disposicions.
45. En el seu tercer informe, l'ECRI recomanava de nou a les autoritats andorranes que vetllessin perquè els funcionaris rebin formació sobre les disposicions del Codi de l'Administració del Principat d'Andorra que prohibeixen la discriminació, i que aquestes disposicions fossin àmpliament divulgades per tal que els drets i les obligacions que se'n deriven siguin més ben coneguts. També recomanava que les autoritats vetllessin per la divulgació de la Llei sobre el contracte de treball i que oferissin formació als funcionaris, als empresaris i als treballadors sobre l'aplicació d'aquesta llei.
46. Les autoritats han assegurat a l'ECRI que s'han organitzat sessions informatives per a tots els funcionaris sobre els diversos textos legislatius amb els quals han d'estar familiaritzats, incloent la Llei de funció pública i el Codi de conducta i ètica professional per a l'administració pública. L'ECRI constata, però, que no s'ha efectuat una formació específica sobre les disposicions contra la discriminació.¹⁷ L'ECRI a més ha estat informada per les autoritats que, generalment, els Serveis d'inspecció de treball organitzen els cursos quan entra en vigor una nova llei laboral i que la formació aborda el principi d'igualtat i de no discriminació.
47. L'ECRI reitera la seva recomanació a les autoritats andorranes en el sentit de vetllar perquè els funcionaris rebin formació sobre les disposicions antidiscriminació i perquè aquestes siguin àmpliament divulgades, per tal que els drets i les obligacions que se'n deriven siguin més ben coneguts. Això permetrà una prevenció efectiva de la discriminació racial.

¹⁷ Les autoritats, però, han declarat que els funcionaris andorrans fan servir un lloc web amb una secció dedicada a la discriminació.

48. L'ECRI recomana que, un cop adoptada una llei general contra la discriminació, les autoritats efectuïn una campanya amb l'objectiu de conscienciar la societat sobre la discriminació i les vies disponibles per obtenir una reparació.
49. En el seu tercer informe, l'ECRI recomanava de nou a les autoritats andorranes de vetllar pel control de l'aplicació de les disposicions del Codi de l'Administració del Principat d'Andorra que prohibeixen la discriminació.
50. L'ECRI ha estat informada per les autoritats que fins ara no s'ha controlat l'aplicació d'aquestes disposicions. Sembla d'altra banda que les autoritats tampoc no controlen les altres disposicions que prohibeixen la discriminació en la legislació andorrana.
51. L'ECRI recomana que, amb vista a prevenir la discriminació racial, les autoritats controlin l'aplicació de les disposicions del dret civil i del dret administratiu contra la discriminació.

Formació de jutges, fiscals i advocats

52. En el seu tercer informe l'ECRI recomanava a les autoritats andorranes d'oferir al cos judicial formació inicial i continuada sobre qüestions relatives al racisme i la discriminació racial, com també que consideressin la possibilitat d'incloure mòduls sobre aquests temes en el conveni que han signat amb l'Escola Judicial del Consell General del Poder Judicial a Barcelona. A més, l'ECRI els recomanava que vetllessin perquè el cos judicial rebi formació sobre aquells articles del nou Codi penal que castiguen els delictes racistes.
53. L'ECRI ha estat informada del fet que els jutges, fiscals i secretaris judicials reben formació interna sobre drets fonamentals, amb èmfasi especial en els drets dels infants, a través de l'Escola Judicial del Consell General del Poder Judicial a Barcelona. A més, els funcionaris judicials assisteixen a cursos organitzats cada dos anys per la Universitat d'Andorra sobre drets dels infants i sobre drets fonamentals (en col·laboració amb la Comissió Nacional Andorrana per a la UNESCO). Les autoritats han declarat que no s'imparteix una formació específica sobre racisme i discriminació racial, per tal com les estadístiques sobre l'aplicació de les disposicions rellevants demostren que la discriminació no constitueix un problema important a Andorra. Això no obstant, segons les autoritats, els funcionaris del cos judicial poden formar-se sobre aquests temes a través de l'Escola Nacional de la Magistratura francesa i del Consell General del Poder Judicial espanyol. A més a més, les autoritats declaren que durant l'any 2010 es va organitzar un curs sobre com detectar i tractar els moviments *skinhead*.
54. Tal com s'ha assenyalat més amunt en aquest informe, les estadístiques proporcionades per les autoritats mostren que realment no es pot descartar el risc de discriminació i que, per tant, cal portar a l'atenció de tots els funcionaris del cos judicial no tan sols els principis generals en matèria de drets humans, sinó també de forma específica les disposicions sobre racisme i discriminació racial i les que castiguen les infraccions racistes, com també la importància d'aplicar aquestes disposicions a tots els casos en què això resulti necessari.
55. L'ECRI recomana a les autoritats andorranes que ofereixin a jutges, fiscals i advocats formació inicial i continuada sobre qüestions relatives al racisme i la discriminació racial, com també sobre la legislació penal en vigor relacionada amb el racisme i la intolerància.

Òrgans i polítiques contra la discriminació

56. Segons estableix la Llei de creació i funcionament del Raonador del Ciutadà, aquest és nomenat pel Consell General amb el mandat següent: vetllar pel compliment i l'aplicació dels drets fonamentals recollits en la Constitució (incloent el principi d'igualtat); vetllar perquè l'actuació de l'Administració pública s'ajusti als principis constitucionals i a l'interès general de la societat; recollir les queixes contra l'Administració pública; i aconsellar el Consell General sobre els canvis legislatius en aquells temes que recauen sota el seu mandat.
57. En el seu tercer informe, l'ECRI reiterava la seva recomanació a les autoritats andorranes de crear un òrgan especialitzat d'acord amb les línies proposades en la seva Recomanació de política general núm. 2 sobre òrgans especialitzats per combatre el racisme, la xenofòbia, l'antisemitisme i la intolerància a escala nacional, o bé ampliar el mandat del Raonador del Ciutadà per cobrir de manera específica aquestes qüestions. També recomanava en aquest sentit que vetllessin perquè gaudeixi dels recursos humans i econòmics necessaris. .
58. L'ECRI constata que, en la data actual, el mandat del Raonador del Ciutadà segueix sense esmentar de forma expressa el racisme, la discriminació racial, la xenofòbia, l'antisemitisme i la intolerància, ni s'ha creat un nou òrgan que reculli les queixes per aquests motius. En aquest sentit, el Raonador del Ciutadà nomenat recentment (agost del 2011) ha informat l'ECRI que no ha rebut cap queixa de discriminació des del tercer informe de l'ECRI.
59. L'ECRI és conscient que l'actual situació econòmica a escala nacional (i internacional) no afavoreix la creació de nous organismes estatals. D'altra banda, però, l'ECRI coneix casos de creació d'una competència especialitzada integrada en els serveis del Defensor del poble amb capacitat per tramitar els casos de discriminació, amb la corresponent ampliació del mandat de la institució per tal que inclogui els casos de discriminació en el sector privat. L'ECRI assenyala que ampliar d'aquesta manera les competències del Raonador del Ciutadà d'Andorra no contradiria el mandat que té aquesta institució. L'ECRI reitera la importància del fet que Andorra tingui un òrgan amb competència especialitzada per combatre el racisme, la discriminació racial, la xenofòbia, l'antisemitisme i la intolerància, dotat de les funcions i responsabilitats previstes a les RPG núm. 2 i núm. 7. Més concretament, a més de recollir queixes, aquest òrgan s'hauria d'encarregar, entre d'altres, de controlar el contingut i els efectes de la legislació sobre temes relacionats amb la discriminació racial, d'aconsellar les autoritats del poder legislatiu i del poder executiu, com també d'instar procediments davant dels tribunals en cas necessari.
60. L'ECRI recomana fermament que les autoritats andorranes vetllin per l'existència d'un òrgan amb competència especialitzada per combatre el racisme, la discriminació racial, la xenofòbia, l'antisemitisme i la intolerància a escala nacional tal com proposen les seves Recomanacions de política general núm. 2 i núm. 7 sobre òrgans especialitzats i sobre legislació nacional per combatre el racisme i la discriminació racial. Aquest òrgan s'hauria d'encarregar, entre d'altres, de controlar el contingut i els efectes de la legislació sobre temes relacionats amb la discriminació racial, d'aconsellar les autoritats del poder legislatiu i del poder executiu sobre aquestes qüestions i d'instar procediments davant dels tribunals en cas necessari.
61. Pel que fa als recursos humans i econòmics, l'actual Raonador del Ciutadà ha informat l'ECRI que està satisfet amb els recursos disponibles, tant humans (quatre persones) com econòmics.
62. En el seu tercer informe, l'ECRI recomanava que les autoritats andorranes proveïssin el Raonador del Ciutadà amb els recursos necessaris per dur a terme

campanyes d'informació destinades a fer que la seva institució sigui més ben coneguda entre les comunitats d'immigrants, i vetlessin perquè els representants d'aquestes comunitats prenguin part en les dites campanyes. A més a més, recomanava que les autoritats andorranes proporcionessin al Raonador del Ciutadà els mitjans necessaris per traduir el seu informe anual a l'espanyol, al portuguès i al francès o perquè se'n publiqui un resum detallat en aquestes tres llengües.

63. L'ECRI es complau de saber que, d'ençà del seu tercer informe, l'oficina del Raonador del Ciutadà ha publicat un resum del seu informe anual en espanyol, portuguès i francès. A més, l'ECRI ha estat informada que el Raonador del Ciutadà ha efectuat una campanya d'informació a través de la premsa i altres publicacions per tal que la institució fos més ben coneguda entre el públic. En conseqüència, sembla que el nombre de queixes rebudes ha augmentat.
64. L'ECRI constata que el 14 d'abril del 2010 es va constituir la Comissió Nacional per la Igualtat¹⁸ amb l'objectiu de tractar el combat contra la discriminació i establir un Pla Nacional per la Igualtat (en endavant, el Pla). L'ECRI ha estat informada que l'objectiu d'aquest nou òrgan, i del Pla que està preparant, és identificar les desigualtats o discriminacions presents en la societat andorrana i fer propostes, entre d'altres de caràcter legislatiu. En el context del Pla Nacional per la Igualtat es van celebrar reunions de treball conjuntes de les autoritats, la societat civil, els sindicats, les associacions professionals i els migrants, dividits en cinc grups de treball, entre ells un de dedicat als migrants. En el transcurs d'aquestes reunions es van presentar cinquanta propostes i suggeriments per a l'establiment dels objectius a assolir a curt, mitjà i llarg termini. Una de les propostes presentades va ser, per exemple, atorgar als residents permanents que hagin viscut a Andorra més de tres anys el dret a participar en les eleccions municipals. Les autoritats, però, admeten que el Pla es troba estancat. També han manifestat que no es troba entre les prioritats del Govern i que des del 2010 no s'han produït avenços. L'ECRI considera que l'establiment de la Comissió Nacional per la Igualtat és una iniciativa positiva i insta les autoritats a enfortir-la i a continuar les activitats iniciades.
65. L'ECRI insta les autoritats andorranes a donar un fort impuls al treball de la novament constituïda Comissió Nacional per la Igualtat i al Pla Nacional per la Igualtat que supervisa. L'ECRI recomana que aquesta Comissió, amb l'objectiu de prevenir la discriminació racial, continuï identificant qualsevol discriminació present a Andorra i buscant solucions a nivell de polítiques o de caràcter legislatiu o de tot altre caire apropiat, en col·laboració amb la societat civil.

II. Discriminació en àmbits diversos

Ocupació

66. Segons estadístiques del Govern, d'un total de 40 000 treballadors afiliats a la Seguretat Social andorrana, la majoria procedien d'Espanya, Portugal i Andorra. Amb tot, molts treballadors eren també de nacionalitat francesa, argentina, xilena, marroquina, filipina i brasilera.¹⁹ Si bé les autoritats andorranes han informat l'ECRI que no s'han rebut denúncies de discriminació racial²⁰ en l'àmbit de l'ocupació, la societat civil ha assenyalat que hi ha formes de discriminació

¹⁸ La Comissió Nacional per la Igualtat és presidida pel Cap de Govern. El vicepresident és el ministre de Salut. Els seus membres són representants dels departaments de Salut, Benestar, Ocupació, Assumptes interns i Joventut, la Fiscalia i un jutge de primera instància. També hi són convidats a participar un membre de cada grup polític del Consell General i el Raonador del Ciutadà.

¹⁹ Segons estadístiques proporcionades per la Seguretat Social andorrana, aquestes són les comunitats que tenen un més gran nombre de beneficiaris.

²⁰ Vegeu a la nota 6 la definició de discriminació racial.

directa i indirecta basades en la nacionalitat. En particular, l'ECRI ha estat informada que els treballadors de nacionalitat portuguesa sovint no gaudeixen de les mateixes condicions laborals que els andorrans, el francesos o els espanyols. A més, ha rebut informació que indica que en més d'una ocasió, quan la temporada d'esquí no ha produït els beneficis econòmics esperats a causa de la manca de neu, els empresaris no han respectat els contractes subscrits amb els treballadors temporers. En particular, s'han denunciat casos de treball que no s'ha remunerat i d'acomiadaments abans del final de la temporada. Segons la societat civil, els treballadors temporers no estan prou informats de les vies existents per obtenir una reparació. D'altra banda, per a molts d'ells, els honoraris d'assistència jurídica que comporta presentar una reclamació davant dels tribunals són molt elevats.

67. L'ECRI recomana que les autoritats andorranes duguin a terme una campanya que informi els treballadors temporers sobre els drets i les obligacions que els corresponen a Andorra en l'àmbit de l'ocupació i sobre les vies disponibles per obtenir reparació en cas de conflicte laboral.
68. L'ECRI ha estat informada que les vies per buscar suport i compensació en casos de discriminació són precàries i ineficaces. Si bé el Codi de relacions laborals prohibeix la discriminació per estar afiliat a un sindicat (vegeu els paràgrafs 37 i 43), l'activisme sindical, sobretot per als estrangers per als quals el permís de residència depèn del fet de tenir una feina, és molt arriscat. En aquest sentit, la informació recollida per l'ECRI indica que hi ha hagut casos en què els treballadors que havien intentat participar en les eleccions d'un representant local posteriorment havien estat acomiadats. A més, en el cas que algú que es consideri discriminat es dirigeixi als sindicats, rebrà, en la pràctica, una assistència molt limitada.²¹ Pel que fa a la protecció proporcionada pel Servei d'Inspecció de Treball (incloent als treballadors estrangers), quan l'esmentat Servei obre una investigació i detecta una vulneració de la legislació, ha de remetre el cas al ministeri competent perquè s'imposi una sanció. De fet, l'única mesura a l'abast del Govern és la imposició d'una multa. Ara bé, ha estat criticat el fet que en els casos de discriminació, la imposició d'una multa, si no va acompanyada d'altres mesures, resulta insuficient per protegir els treballadors; ben al contrari, n'augmenta la vulnerabilitat.
69. L'ECRI recomana fermament que les autoritats andorranes es plantegin reforçar les facultats i l'abast d'acció dels sindicats, per tal que els treballadors que considerin que han estat objecte de discriminació per motius, entre d'altres, de "raça", color, llengua, religió, nacionalitat o origen nacional o ètnic comptin amb el suport necessari per obtenir una reparació. L'ECRI també remet, en aquest sentit, a la recomanació formulada al paràgraf 41.
70. En el seu tercer informe, l'ECRI recomanava a les autoritats andorranes que augmentessin de forma substancial els recursos humans i econòmics dels Serveis d'inspecció del treball. També recomanava que s'oferís formació als inspectors actuals i als que puguin ser reclutats en el futur sobre qüestions de racisme i discriminació racial, especialment en l'àmbit laboral.
71. L'ECRI constata que, malauradament, no s'han produït avenços en la direcció apuntada en la dita recomanació.

²¹ En particular, els sindicats no poden representar els treballadors als tribunals; no tenen finançament per prestar assistència jurídica; la llei no preveu un temps alliberat de la feina perquè els sindicalistes s'ocupin de les tasques sindicals i, finalment, sembla que corren risc de represàlies si presenten denúncies formals en nom d'un treballador.

72. L'ECRI reitera la seva recomanació a les autoritats andorranes que augmentin de forma substancial els recursos humans i econòmics dels Serveis d'inspecció del treball i que ofereixin formació als inspectors actuals i als que puguin ser reclutats en el futur, sobre qüestions de racisme i discriminació racial en el sector laboral.
73. En el seu tercer informe, l'ECRI recomanava a les autoritats andorranes que seguissin utilitzant les estadístiques que elabora el Servei d'Ocupació per controlar la situació dels no andorrans pel que fa a la discriminació racial en l'àmbit laboral i per adoptar les mesures que siguin necessàries.
74. Les autoritats han comunicat a l'ECRI que el Departament d'Estadística del Govern recopila regularment dades sobre ocupació per mitjà del Servei d'Ocupació i les publica a través, entre d'altres, de la pàgina web www.estadistica.ad. Aquestes dades, incloent les referides a persones que reben prestacions socials, es desglossen per nacionalitat. Si bé aquesta informació es té en compte a l'hora de definir polítiques d'ocupació, l'ECRI no ha rebut cap indicació en el sentit que també s'utilitzi per fer un seguiment de les qüestions relacionades amb la discriminació en l'àmbit laboral. L'ECRI aborda el tema del seguiment del racisme i la discriminació racial al capítol VII d'aquest informe.

Educació

75. En el seu tercer informe l'ECRI recomanava a les autoritats que seguissin oferint classes de les quatre llengües previstes pel programa (català, espanyol, francès i anglès) en els tres sistemes educatius²² i que s'oferissin classes de portuguès dins de l'horari escolar. L'ECRI animava també les autoritats a continuar oferint escolarització als fills dels treballadors temporers i recomanava que es prestés una atenció especial als infants en aquesta situació.
76. En l'època del tercer informe de l'ECRI, els alumnes d'edats compreses entre 8 i 12 anys podien rebre classes optatives de portuguès, de forma gratuïta, fora de l'horari escolar. A partir del curs 2006-2007 aquesta opció es va ampliar als alumnes de secundària. El portuguès s'ofereix dins de l'horari escolar com a idioma optatiu a les escoles següents: Escola Andorrana de Batxillerat i Lycée Comte de Foix.
77. Segons ha pogut saber l'ECRI, a les classes per als nouvinguts esmentades al seu tercer informe es pot aprendre català i els altres dos idiomes més parlats a Andorra (l'espanyol i el francès). Més concretament, el sistema educatiu andorrà ofereix una aula d'acollida en un centre d'ensenyament secundari obligatori. Els sistemes educatius espanyol i francès, en canvi, ofereixen classes d'acollida al llarg de tot l'ensenyament secundari. Les aules d'acollida per als alumnes de la primera etapa de secundària s'ofereixen dins de l'horari escolar, mentre que els alumnes de la segona etapa de secundària poden assistir-hi com una activitat extraescolar. La delegació de l'ECRI va visitar l'aula d'acollida en el sistema educatiu andorrà i va quedar impressionada per l'ensenyament que s'hi imparteix. L'ECRI ha estat informada que aquesta classe especial d'acollida s'ha creat per als nouvinguts, en particular alumnes estrangers, que no parlen tots els idiomes obligatoris (català, espanyol i francès). El seu objectiu és facilitar la

²² Hi ha tres sistemes escolars a Andorra – l'andorrà, el francès i l'espanyol – en els quals es fa servir el català, el francès i l'espanyol, respectivament, com a idioma principal. L'educació primària va de 1r a 6è grau als sistemes espanyol i andorrà, i de 1r a 5è al sistema francès. El cicle d'ensenyament secundari obligatori dura quatre anys als tres sistemes (anomenat collège al sistema francès). El segon cicle d'ensenyament secundari té una durada de dos anys al sistema espanyol i andorrà, i de tres anys al sistema francès (lycée).

integració dels alumnes a l'escola, ensenyar-los el català i una de les altres dues llengües esmentades en què l'alumne té mancances, com també que coneguin la cultura andorrana. Cada alumne segueix un programa individualitzat basat en les seves necessitats, mitjançant l'assistència a la classe d'acollida corresponent fins a un màxim de quinze hores per setmana. Els alumnes nouvinguts també van a les classes normals amb els altres alumnes. A mesura que els seus coneixements lingüístics milloren, estan en condicions de seguir totes les classes que s'imparteixen en català. Aquells que ho necessiten, reben una immersió total en català durant el primer mes.

78. L'ECRI recomana a les autoritats andorranes d'establir classes especials d'acollida per als alumnes estrangers nouvinguts a tots els centres escolars d'ensenyament primari i secundari. Aquestes classes han de proporcionar als alumnes les eines per aprendre les habilitats lingüístiques necessàries per integrar-se en un dels tres sistemes educatius d'Andorra.
79. Pel que fa, més particularment, a l'escolarització dels fills dels treballadors temporers, segons les autoritats han comunicat a l'ECRI, també se'ls ofereixen classes especials d'acollida i les seves necessitats són ateses. A més, les autoritats han declarat que hi ha un grup de treball especial al Ministeri d'Educació que s'ocupa de fer que el trasllat a un altre país sigui més fàcil des del punt de vista educatiu per a aquests alumnes. En especial aquest grup reuneix la informació acadèmica dels alumnes que es disposen a traslladar-se a un altre país i s'encarrega de comunicar-la al nou centre educatiu on ha de matricular-se l'alumne en qüestió.
80. En el seu tercer informe, l'ECRI recomanava que les autoritats andorranes utilitzessin la base de dades sobre la situació dels alumnes que manté el Ministeri d'Educació per identificar els problemes que poden afectar als alumnes d'origen immigrant en l'entorn escolar. Això permetria d'introduir programes per resoldre aquests problemes tal com s'aconsella en la Recomanació de política general núm. 10 de l'ECRI.
81. Les autoritats segueixen recollint informació sobre els alumnes, desglossada per nacionalitat i pel sistema educatiu en què estan escolaritzats, però no s'han detectat problemes especials en els alumnes d'origen immigrant.

Habitatge

82. En el seu tercer informe, l'ECRI animava les autoritats andorranes a prosseguir els seus esforços per facilitar l'accés a l'habitatge a aquelles persones que tenen dificultats a trobar allotjament. En aquest sentit, recomanava que vetllessin perquè les persones que han estat residint legalment a Andorra durant menys de cinc anys també puguin beneficiar-se de les ajudes d'habitatge.
83. Segons informa la societat civil, l'habitatge a Andorra segueix sent car. A tall d'exemple, l'ECRI ha estat informada que és comú que cinc o sis treballadors temporers visquin al mateix pis.
84. Les subvencions i ajudes d'habitatge són concedides pel Municipi i per l'Estat; el seu import acumulat pot arribar fins a un 35% del preu del lloguer. Les subvencions municipals d'habitatge estan condicionades a tenir cinc anys de residència. Pel que fa a les ajudes concedides per l'Estat, inclouen les atorgades pel Ministeri d'Habitatge en virtut del Reglament d'ajuts a l'habitatge de lloguer, subjectes a un requisit que segueix sent de cinc anys de residència, i els atorgats pel Ministeri d'Afers Socials en virtut del Reglament regulador de prestacions econòmiques d'atenció social del 16 de febrer del 2011, que poden estar subjectes a un requisit de tres anys de residència. No s'exigeix cap termini de residència per a persones en situació d'alt risc, com ara les famílies amb fills

menors d'edat que es troben en situació insegura i les dones que han estat víctimes de violència domèstica.

85. L'ECRI recomana que les autoritats andorranes redueixin el nombre d'anys de residència exigits per optar a ajuts d'habitatge a tres anys, en tots els casos, tant si es tracta de subvencions municipals com atorgades pel Ministeri d'Habitatge.
86. La societat civil ha informat l'ECRI que el procediment per sol·licitar ajuts a l'habitatge és molt complicat i que és difícil obtenir-los fins i tot quan es compleixen els requisits previstos per la llei.²³ L'ECRI convida les autoritats a estudiar aquestes afirmacions.

Salut

87. L'ECRI ha estat informada que abans de 2010, el Govern vetava als estrangers amb VIH / SIDA la possibilitat d'obtenir un permís de residència. El 20 d'octubre de 2010, el Govern d'Andorra va aprovar normes que regulen la realització de les proves mèdiques prèvies a l'emissió dels permisos de residència. Des de l'aprovació d'aquesta normativa, el Govern només pot negar el permís de residència a les persones que pateixin alguna de les malalties incloses al Reglament Sanitari Internacional de l'Organització Mundial de Salut si poden comportar un risc per a la salut pública o quan la malaltia sigui incompatible amb la feina que sol·liciten. L'ECRI no ha rebut cap informació que permeti pensar que es vulnera aquesta normativa.

III. Clima d'opinió i discurs públic

Mitjans de comunicació

88. En el seu tercer informe, l'ECRI recomanava que les autoritats andorranes vetllessin perquè la nova llei de la radiodifusió inclogués disposicions que prohibeixin la discriminació racial. També recomanava que fomentés totes les iniciatives dels mitjans tendents a oferir formació als periodistes en drets humans en general i en qüestions relatives a la lluita contra el racisme i la discriminació racial en particular. D'altra banda, l'ECRI recomanava la creació d'un òrgan independent, diferent dels tribunals, amb competència per rebre queixes contra els mitjans de comunicació.
89. L'ECRI constata que la llei de radiodifusió vigent en el moment del seu tercer informe no ha estat modificada. La llei regula la ràdio i televisió públiques i conté disposicions contra la discriminació als articles 2 i 8.
90. L'ECRI ha estat informada que els periodistes encara no reben formació en matèria de drets humans o la lluita contra el racisme i la discriminació racial. Des del tercer informe de l'ECRI, s'ha creat una Associació de Professionals de la Comunicació d'Andorra amb l'objectiu de promoure el dret a la llibertat d'informació i d'expressió, garantit per la Constitució, i per controlar l'ètica professional. L'ECRI ha estat informada que aquesta Associació s'encarregarà, entre d'altres coses, de promoure i organitzar cursos de formació per als periodistes. L'ECRI té l'esperança que aquesta Associació podrà fer una tasca important en formació sobre drets humans i la lluita contra el racisme i la discriminació racial en particular.
91. L'ECRI reitera la seva recomanació a les autoritats andorranes de fomentar tota iniciativa destinada a oferir formació als periodistes en drets humans en general i

²³ Les autoritats, però, tot i que reconeixen que el procediment és complicat, rebaten l'afirmació que els ajuts no es concedeixen quan es compleixen els requisits previstos per la llei.

en qüestions relatives a la lluita contra el racisme i la discriminació racial, en particular.

92. L'ECRI constata que no existeix cap òrgan independent encarregat de rebre queixes contra els mitjans de comunicació (mitjans audiovisuals, Internet i premsa escrita). El Consell de l'Audiovisual d'Andorra, organisme amb funcions consultives, els membres del qual són nomenats pel Consell General de conformitat amb el que disposa la Llei de la radiodifusió, té el mandat de vetllar perquè els programes emesos per ràdio i per televisió respectin els drets de les minories i no siguin discriminatoris. Tot i que pot emetre informes no vinculants, l'ECRI ha estat informada que aquests mai no han abordat la qüestió de la discriminació o la desigualtat. El Consell de l'Audiovisual tampoc té el mandat de rebre queixes de particulars pel que fa al contingut dels programes emesos. L'ECRI ha estat informada que l'únic organisme independent davant del qual es poden presentar queixes relatives als mitjans de comunicació és una ONG anomenada Institut de Drets Humans, que actua com a mediador entre les parts i si conclou que s'ha produït discriminació ho comunica als mitjans de comunicació. L'ECRI no té coneixement de com funciona aquest organisme i assenyalava que la seva existència no ha estat gaire difosa ni és molt conegut per la societat.

93. L'ECRI recomana la creació d'un organisme independent, diferent dels tribunals, competent per controlar els mitjans de comunicació i fer-se càrrec de queixes contra els dits mitjans per continguts, entre d'altres, racistes o discriminatoris.

IV. Grups vulnerables

Grups religiosos minoritaris

94. Són deu les confessions religioses presents a Andorra, les quals, segons diverses fonts, estan ben integrades en la societat local. Es tracta de l'església catòlica romana, la comunitat musulmana, la comunitat jueva, l'església adventista del Setè Dia, la comunitat Bahá'í, l'església de la Unificació, l'església neoapostòlica, la "comunitat cristiana", la comunitat hindú i l'església anglicana. Les comunitats més importants són l'església catòlica romana, seguida dels musulmans (de quatre-cents a sis-cents fidels) i dels jueus, amb un centenar de persones. Aquestes deu comunitats formen el Grup de diàleg interreligiós que, en cooperació amb la Comissió Nacional Andorrana per a la UNESCO, es reuneix periòdicament per tal de promoure el diàleg entre les diverses confessions i per discutir els problemes a què s'enfronten les respectives comunitats. Segons ha pogut saber l'ECRI, les deu comunitats mantenen relacions pacífiques. El 2008 la UNESCO va organitzar un concert per la pau amb la participació d'artistes procedents de totes elles. L'ECRI, si bé celebra aquesta iniciativa, ha estat informada que encara hi ha poc coneixement de les diverses confessions presents a Andorra i per tant, insta les autoritats a repetir aquesta mena d'esdeveniments.

95. L'ECRI recomana a les autoritats andorranes que promogui iniciatives destinades a sensibilitzar la població andorrana sobre les diverses confessions presents a Andorra.

96. En el seu tercer informe, l'ECRI recomanava a les autoritats andorranes que prenguessin mesures per tal que els petits grups religiosos puguin disposar de llocs de culte apropiats i per acollir les seves institucions culturals o educatives.

97. L'ECRI recorda que l'article onzè de la Constitució andorrana garanteix la llibertat religiosa. No obstant això, no existeix una legislació específica que abordi el tracte i el reconeixement dels grups religiosos o la llibertat de culte. Si bé al març de 2008 el Principat d'Andorra va signar un concordat amb la Santa Seu, les

relacions amb les altres confessions religioses es basen en el costum i, segons les persones consultades per l'ECRI, en "una tradició de tolerància".

98. Per tenir personalitat jurídica, les confessions religioses minoritàries s'han de donar d'alta com a organitzacions culturals sense ànim de lucre de conformitat amb la Llei d'Associacions de 29 de desembre del 2000.²⁴ Una vegada dotades de personalitat jurídica, poden construir llocs de culte. Això pot ser una solució pràctica en alguns casos. La comunitat jueva, per exemple, ha fundat una associació cultural i practica la seva religió en una petita sinagoga i un centre comunitari. No obstant això, l'ECRI ha estat informada que les confessions religioses presents a Andorra voldrien ser reconegudes legalment com a tals per l'Estat, amb un estatus específic i no pas com a simples associacions culturals. D'altra banda, la comunitat musulmana es troba amb dificultats per construir una mesquita. Tot i que ha sol·licitat el permís per fer-ho conjuntament amb la Comissió Nacional Andorrana per a la UNESCO, les autoritats no han emès l'autorització de construcció. De resultes d'això, els musulmans practiquen el culte en dos centres cívics.
99. L'ECRI recomana que les autoritats andorranes autoritzin la construcció d'una mesquita per a la comunitat musulmana d'Andorra.
100. La manca d'un estatus especial també comporta que les diverses confessions no rebin per part de l'Estat el finançament necessari per al compliment de les seves funcions religioses. D'altra banda, les confessions minoritàries no tenen un cementiri on poder enterrar els seus morts d'acord amb els propis costums i creences religioses. En aquest context, l'ECRI ha pogut saber que és una pràctica freqüent entre els membres de la comunitat jueva andorrana d'enterrar els seus familiars a Tolosa de Llenguadoc o a Barcelona.
101. L'ECRI recomana que les autoritats andorranes trobin una solució per tal que les confessions minoritàries tinguin un cementiri on poder enterrar els seus morts d'acord amb les seves creences i costums religiosos.
102. En termes generals, l'ECRI constata que les confessions minoritàries a Andorra han d'"espavilar pel seu compte" pel que fa a les modalitats i condicions en què exerceixen el seu dret a la llibertat religiosa. L'ECRI considera que, si es concedís a les confessions religioses presents a Andorra un estatus especial, l'Estat andorrà estaria més predisposat a resoldre molts dels problemes anteriorment esmentats.

Sol·licitants d'asil

103. En el seu tercer informe, l'ECRI recomanava a les autoritats andorranes promulgar legislació sobre sol·licitants d'asil i refugiats de conformitat amb els estàndards internacionals en la matèria.
104. Des del tercer informe de l'ECRI, Andorra no ha promulgat legislació sobre sol·licitants d'asil i refugiats que li permeti tractar les sol·licituds d'asil dins del marc jurídic adequat.
105. L'ECRI reitera la seva recomanació a les autoritats andorranes en el sentit de promulgar legislació sobre sol·licitants d'asil i refugiats de conformitat amb els estàndards internacionals en la matèria.

²⁴ Els requisits són tenir uns estatuts, la declaració dels noms dels membres de la Junta i una declaració dels béns de l'associació.

Altres ciutadans estrangers

106. En el seu tercer informe, l'ECRI recomanava a les autoritats andorranes elaborar polítiques per promoure la integració dels no andorrans en tots els àmbits, incloent el mercat de treball, en particular basant-se en els resultats d'alguns estudis duts a terme al país en matèria d'immigració i d'ocupació, i en l'elevada taxa de rotació dels treballadors immigrants.
107. Diverses fonts han informat a l'ECRI que segueix havent-hi una elevada taxa de rotació d'immigrants i treballadors de temporada.
108. En el seu tercer informe, l'ECRI també recomanava fermament a les autoritats andorranes de vetllar perquè la nova Llei d'Immigració no contingues cap disposició que pogués fer encara més difícil la integració als no andorrans.
109. Les autoritats han informat l'ECRI que la Llei qualificada d'immigració va ser esmenada el 2007 i que, de resultes d'aquesta modificació, s'hi han introduït algunes disposicions que promouen la integració. A l'article 52, la Llei estableix que si en el moment de renovar el permís de residència algú demostra un coneixement suficient de la llengua catalana i la cultura andorrana, a aquesta persona se li renovarà el permís de residència per un període que correspongui a les seves necessitats. L'objectiu d'aquesta disposició és escurçar el període exigít per llei per obtenir un permís de residència permanent²⁵. Un reglament d'aplicació que actualment està en estudi per part del Govern preveu una sèrie d'exàmens de llengua catalana i cultura andorrana que els residents temporals podran passar de forma voluntària per complir els requisits de l'article 52. El nivell de competència lingüística exigít en l'examen de llengua catalana serà l'equivalent al nivell A del Consell d'Europa²⁶. Les autoritats han assegurat a l'ECRI que el fet de no aprovar aquests exàmens no obligatoris no tindrà cap efecte perjudicial sobre el sol·licitant. L'ECRI subratlla la importància de vetllar perquè això realment sigui així.
110. Si bé l'ECRI celebra els esforços que han fet les autoritats en el sentit de flexibilitzar els requisits per obtenir un permís de residència permanent, l'ECRI subratlla la importància de preveure eines addicionals, diferents de les ja descrites al seu tercer informe (vegeu-ne el paràgraf 84) i en aquesta secció (vegeu el paràgraf 116), per tal de preparar els futurs sol·licitants de cara a les peculiaritats d'aquests nous exàmens.
111. L'ECRI recomana a les autoritats andorranes de preveure eines addicionals, diferents de les ja disponibles, per a la preparació dels exàmens de llengua catalana i cultura andorrana que preveuen introduir per comprovar el "nivell d'integració" dels residents temporals.
112. En el seu tercer informe, l'ECRI demanava de nou a les autoritats andorranes que permetessin el reagrupament familiar als treballadors temporers i recomanava que aprofitessin l'oportunitat de la nova llei d'immigració per fer-ho.
113. Com ja s'ha indicat, la Llei d'immigració va ser esmenada el 22 de novembre de 2007. S'hi estableixen noves condicions per al reagrupament familiar, en

²⁵ Actualment, es concedeix un permís de residència temporal per treballar que dura un any; després es pot renovar per períodes de dos anys fins a tres vegades. La següent renovació és per un període de deu anys. Pel que fa als ciutadans espanyols, francesos i portuguesos la durada inicial del permís de residència temporal és d'un any; després es pot renovar dues vegades per períodes de dos anys. La següent renovació és per un període de deu anys.

²⁶ Les autoritats han comunicat a l'ECRI que hi ha centres d'ensenyament amb materials d'autoaprenentatge disponibles per tal de preparar-se per a aquests exàmens (vegeu el paràgraf 116).

particular: un determinat grau de parentiu,²⁷ solvència financera i un habitatge adequat. El reagrupament familiar pot ser sol·licitat per qualsevol andorrà o estranger titular d'un permís de treball i de residència com a immigrant que porti un any residint legalment a Andorra. Pel que fa a aquest últim punt, l'ECRI constata que el requisit d'un any de residència a Andorra representa un pas enrere en relació a la situació observada en el moment del tercer informe de l'ECRI. Si bé les autoritats havien informat l'ECRI que es plantejaven modificar la llei en el sentit que es pogués demanar el reagrupament familiar des del moment de la concessió del permís de residència i treball, l'ECRI lamenta que aquesta proposta ja no estigui en estudi per part de les autoritats.

114. Pel que fa més concretament a la reunificació familiar dels treballadors temporers, la situació no ha evolucionat des del tercer informe de l'ECRI. Els treballadors temporers segueixen veient-se negada aquesta possibilitat per tal com els seus permisos de residència són per un període de sis mesos, màxim un any, i després han d'abandonar el país durant sis mesos abans de poder tornar a treballar. En el moment del tercer informe de l'ECRI, certs treballadors temporers podien, en la pràctica, romandre més enllà del termini esmentat per renovació del contracte. Si això segueix sent així, l'ECRI confia que es respecti el seu dret a mantenir la seva vida familiar (vegeu el paràgraf 113).
115. En el seu tercer informe, L'ECRI recomanava a les autoritats que trobessin maneres d'oferir classes gratuïtes de català als llocs de treball per a les persones que ho necessiten, per tal d'ajudar-les a integrar-se en la societat andorrana.
116. L'ECRI ha estat informada que els no andorrans poden assistir a classes gratuïtes de llengua catalana fora del lloc de treball. D'altra banda, el Ministeri de Cultura organitza classes de català gratuïtes a l'empresa. Això no obstant, segons les autoritats, pocs empresaris han demostrat interès envers aquest oferiment del Ministeri de Cultura perquè està condicionat al requisit que les classes es facin durant l'horari laboral. Tal com s'explica al tercer informe de l'ECRI, hi ha cinc centres d'aprenentatge d'idiomes en els quals l'accés i l'ús del material didàctic són gratuïts. Des de la tardor de 2009, les persones inscrites al Servei d'Ocupació i que reben prestacions per atur estan obligades a apuntar-se a classes de català gratuïtes. El Ministeri de Cultura ha posat en marxa un programa en què voluntaris de llengua materna catalana ajuden a practicar l'idioma a parlants no nadius. L'ECRI considera que aquestes iniciatives són lloables, però també subratlla la importància de donar a les autoritats la facultat d'obligar els empresaris a acceptar l'organització de classes gratuïtes de català a l'empresa per als treballadors immigrants que necessiten millorar les seves habilitats lingüístiques i que no tenen temps per fer-ho fora de la feina.
117. L'ECRI recomana que les autoritats andorranes es dotin del poder d'obligar els empresaris a acceptar l'organització de classes d'idioma gratuïtes a l'empresa per als treballadors immigrants que les necessiten per integrar-se en la societat andorrana.
118. De tot l'anterior l'ECRI conclou que segueix havent-hi problemes d'integració, que cal que les autoritats andorranes abordin. L'ECRI considera que la creació de la Comissió Nacional per la Igualtat podria constituir una oportunitat en aquest sentit.
119. L'ECRI recomana fermament que s'aprofiti la tasca de la Comissió Nacional per la Igualtat per dissenyar i coordinar una política d'integració. Aquesta política, entre d'altres coses, hauria d'abordar els problemes a què s'enfronten els

²⁷ Els sol·licitants poden reagrupar-se amb el seu cònjuge, els fills menors o els fills menors d'edat del seu cònjuge que estiguin sota la custòdia del cònjuge, els parents en línia ascendent i qualsevol altra persona dependent o persona que estigui sota la protecció del sol·licitant (segons la definició de la llei andorrana).

treballadors temporers, sensibilitzar l'opinió pública sobre la importància de les diverses comunitats presents a Andorra i mirar de millorar el nivell d'integració dels no andorrans.

V. Conducta dels agents de l'ordre

120. En el seu tercer informe, l'ECRI recomanava a les autoritats andorranes de vetllar perquè es dugui a terme una investigació independent en cas de denúncies per abusos policials; els recomanava crear un òrgan independent per investigar les denúncies contra membres de les forces de policia i castigar els actes d'aquest tipus. Igualment els recomanava que vetllessin perquè els agents de policia rebin una formació inicial i continuada sobre temes relacionats amb el racisme i la discriminació racial com també sobre les disposicions del Codi penal que prohibeixen els actes racistes
121. Segons les autoritats, les denúncies contra agents de la policia per discriminació racial i conducta de caràcter racista es poden adreçar al director del Cos de Policia, al Raonador del Ciutadà, al ministre de l'Interior o als jutjats. Si és la policia qui rep la denúncia, l'ha de comunicar a la Fiscalia. L'ECRI ha estat informada que des de l'any 2006 no s'ha presentat cap denúncia per abusos policials, amb l'excepció d'una denúncia, presentada l'any 2011, per un ciutadà portuguès que havia estat detingut amb aplicació de força. El denunciant va al·legar que l'havien insultat amb una denominació pejorativa que es fa servir per designar els ciutadans portuguesos. Les autoritats han comunicat a l'ECRI que la denúncia va ser remesa a la Fiscalia.
122. L'escàs nombre de denúncies, en opinió de l'ECRI, no s'ha d'interpretar com si no existissin abusos policials. De fet, l'experiència demostra que les víctimes d'abusos policials en general no confien en els mecanismes interns de la policia per a les denúncies. Sovint també són reticents a denunciar un cas a les institucions que cooperen diàriament i de forma estreta amb la policia, com ara els serveis judicials. Per tant, cal crear un sistema que permeti que una víctima pugui presentar una denúncia amb plena confiança davant d'un organisme independent i expert en l'àmbit corresponent o que controli les activitats de la policia. En aquest sentit, l'ECRI apunta que el Raonador del Ciutadà podria ser qui assumís aquest paper, atès que examina les denúncies relacionades amb els drets humans.
123. Els membres de les forces de policia andorranes reben formació sobre qüestions relatives al racisme i la discriminació racial en cursos sobre drets humans organitzats per les acadèmies de policia catalana i francesa.
124. L'ECRI reitera la seva recomanació a les autoritats andorranes en el sentit de crear una competència especial per investigar les denúncies contra membres de les forces policials per discriminació racial i conducta de caràcter racista. També recomana que reforcin la formació impartida als agents de policia sobre temes relacionats amb el racisme i la discriminació racial, com també sobre les disposicions del Codi penal que prohibeixen els actes racistes.

VI. Vigilància del racisme i la discriminació racial

125. En el seu tercer informe, l'ECRI recomanava a les autoritats andorranes estudiar formes d'establir un sistema de recopilació de dades integral de conformitat amb el que estableix la Llei qualificada 15 / 2003 per tal d'avaluar la situació de les diferents comunitats residents al Principat. L'ECRI recalca que un sistema d'aquest tipus ha de complir totes les normatives europees i internacionals i les recomanacions sobre protecció de dades i protecció de la intimitat i respectar el principi de consentiment informat. També ha de garantir l'anonimat i la dignitat de les persones interessades. Aquest sistema també ha de tenir en compte la

igualtat entre dones i homes, especialment atesa la possibilitat de doble o múltiple discriminació.²⁸ L'ECRI també recomanava que les autoritats duguessin a terme una campanya d'informació sobre aquesta llei i sobre l'Agència de protecció de dades, adreçada al públic en general, als funcionaris i a les ONG.

126. Si bé el Departament d'Estadística andorrà recull dades sobre ocupació desglossades per nacionalitat i dades sobre educació desglossades per nacionalitat i per idioma, no recull de forma sistemàtica dades d'altres àmbits de política com ara l'habitatge. Tampoc no desglossa la informació per origen ètnic i per religió. D'altra banda, l'ECRI ha estat informada que les autoritats andorranes no han dut a terme un cens des de l'any 2000. Segons les dades en poder de l'ECRI, el procés s'ha iniciat en alguns municipis.²⁹ No està clar, però, quin tipus de dades recolliran. No obstant això, les autoritats han comunicat a l'ECRI que en les enquestes sobre el pressupost de les famílies i de població activa del Departament d'Estadística s'introduirà un camp no obligatori relatiu a l'ètnia i la religió. Això, al parer de les autoritats, permetrà avaluar la situació econòmica i laboral i les condicions de vida de les llars enquestades, com també l'origen ètnic i la confessió religiosa dels seus membres. D'altra banda, l'ECRI ha estat informada que el Govern té intenció de presentar una llei al Consell General sobre estadístiques públiques. En virtut d'aquesta llei, el Govern proposaria un programa quadriennal on s'especificarien les preguntes obligatòries i optatives contemplades en les estadístiques, referides a tots els àmbits. D'altra banda, aquesta llei atorgaria al Departament d'Estadística les facultats necessàries per produir les estadístiques esmentades i emetria garanties de respecte a la privacitat.
127. L'ECRI recorda que, tal com succeïa en el moment del seu tercer informe, l'article 19 de la Llei qualificada 15 / 2003³⁰ prohibeix la creació de fitxers amb la finalitat exclusiva de recollir o tractar dades de caràcter personal que indiquin de forma directa o indirecta l'origen racial o ètnic (...) o les creences religioses (...) de les persones interessades (...). L'ECRI considera que aquesta disposició limita considerablement la capacitat de les autoritats de recollir de forma sistemàtica dades que puguin detectar patrons de discriminació racial.
128. L'ECRI recomana a les autoritats andorranes que modifiquin la Llei qualificada 15/2003 amb vista a introduir-hi una recollida sistemàtica de dades de diversos àmbits, entre ells l'ocupació, l'habitatge i l'educació, desglossades per origen ètnic, idioma, religió i nacionalitat. S'ha de garantir el respecte dels principis de confidencialitat, consentiment informat i caràcter voluntari de la identificació de les persones com a pertanyents a un grup en particular.

VII. Educació i sensibilització

129. En el seu tercer informe, l'ECRI recomanava que les autoritats andorranes vetllessin perquè la revisió dels programes dels tres sistemes d'ensenyament públic contempli mòduls sobre l'ensenyament dels drets humans en general i temes referents a la lluita contra el racisme i la discriminació racial en particular.
130. Segons ha estat informada l'ECRI, els alumnes de 12 a 16 anys reben classes i tutories de participació democràtica. Segons les autoritats, s'hi treballen les habilitats socials, els drets humans i la lluita contra la discriminació. D'altra

²⁸ L'ECRI es felicita del fet que al més alt nivell polític de la societat andorrana, en particular al Consell General, no sembla haver-hi problemes d'igualtat entre homes i dones. Dels 28 parlamentaris del Consell General, 15 són dones i 13 homes. Al capdavant hi ha un Síndic general i una Subsíndica general.

²⁹ El municipi és la unitat administrativa encarregada de la realització de censos conforme al dret andorrà.

³⁰ La mateixa llei estableix que les dades sensibles es poden tractar i comunicar amb el consentiment exprés de la persona interessada. L'ECRI ha estat informada que cada any es fan campanyes de sensibilització i d'informació al públic sobre aquesta llei.

banda, hi ha cinc escoles que pertanyen a la Xarxa d'Escoles Associades de la UNESCO i participen en la commemoració dels dies internacionals dels drets humans. Andorra també ha participat en el programa d'Educació per la ciutadania democràtica i els drets humans del Consell d'Europa des del 2001 i en el Programa mundial de les Nacions Unides per a l'educació en drets humans. Si bé reconeix l'aportació positiva d'aquests programes, l'ECRI insta les autoritats a organitzar classes obligatòries de drets humans i de cultura de les diferents comunitats que viuen a Andorra per als alumnes de primària.

131. L'ECRI recomana l'organització de classes obligatòries de drets humans i de cultura de les diferents comunitats que viuen a Andorra per als alumnes de primària.

132. En el seu tercer informe, l'ECRI recomanava que les autoritats andorranes vetlessin perquè el personal docent de tots els sistemes educatius rebi formació inicial i continuada sobre qüestions de racisme i discriminació racial.

133. Les autoritats han informat l'ECRI que, si bé no s'ha organitzat una formació específica sobre la prevenció del racisme i la discriminació racial des del 2007, s'ha organitzat un curs sobre igualtat de gènere, com també una formació centrada en la resolució de conflictes, l'empatia i el respecte. A més, els professors poden participar en formacions organitzades pel Consell d'Europa i altres organismes.³¹ L'ECRI considera que, si bé és positiu que els professors puguin formar-se sobre drets humans a l'estranger, seria positiu organitzar aquest tipus de formació per a tots els ensenyants a nivell nacional.

134. L'ECRI reitera la seva recomanació a les autoritats andorranes d'introduir formació inicial i continuada obligatòria sobre drets humans i qüestions de racisme i discriminació racial per a tot el personal docent.

135. En el seu tercer informe, l'ECRI reiterava la seva recomanació que les autoritats andorranes duguessin a terme campanyes de sensibilització pública sobre el racisme i sobre l'existència de les diverses comunitats residents al Principat i la seva contribució a la societat. Recomanava que impliquessin les organitzacions no governamentals, la societat civil i el Raonador del Ciutadà en totes les iniciatives d'aquest tipus.

136. Les autoritats han comunicat a l'ECRI que no s'han dut a terme campanyes de sensibilització sobre el racisme per tal com consideren que no hi ha problemes de discriminació al país. L'ECRI assenyala que els casos que han arribat als tribunals descrits al paràgraf 27 demostren que cal no subestimar la importància dels esforços de prevenció i lluita contra la discriminació i el racisme. D'altra banda, un càrrec local va informar l'ECRI de la creació d'un Departament de Participació Ciutadana al municipi amb l'objectiu, entre d'altres, de promoure les diverses cultures presents a Andorra. En aquest context, es va organitzar una fira en la qual diverses associacions van ser convidades a presentar les seves respectives cultures. L'ECRI celebra aquesta iniciativa i convida les autoritats a reproduir-la a escala local i estatal amb vista a difondre informació sobre les diferents comunitats presents a Andorra perquè és una manera eficaç de prevenir el racisme i la discriminació racial.

137. L'ECRI recomana que les autoritats andorranes duguin a terme activitats de sensibilització sobre la lluita contra el racisme i la discriminació racial i sobre l'aportació positiva de les diferents comunitats residents al Principat.

³¹ Aquesta formació inclou els temes següents: Drets humans i educació per a la ciutadania democràtica; Història de la Shoà i el genocidi al segle XX; Educació cívica; del coneixement a l'acció; Preparació dels futurs professors per a la convivència intercultural.

RECOMANACIONS OBJECTE DE SEGUIMENT INTERMEDI

Les tres recomanacions concretes per a les quals l'ECRI sol·licita una aplicació prioritària per part de les autoritats d'Andorra són les següents:

- L'ECRI recomana fermament que les autoritats andorranes introdueixin i apliquin el principi del repartiment de la càrrega de la prova per a les denúncies de discriminació per motius de "raça", color, ètnia, nacionalitat, religió o llengua presentades als tribunals civils o administratius. Especialment, la llei hauria de preveure que quan algú es consideri perjudicat per un acte discriminatori i denunciï a l'autoritat competent fets que presentin indicis de constituir una discriminació directa o indirecta, hauria de correspondre al demandat demostrar que no hi ha hagut discriminació.
- L'ECRI recomana a les autoritats andorranes que ofereixin a jutges, fiscals i advocats formació inicial i continuada sobre qüestions relatives al racisme i la discriminació racial, com també sobre la legislació penal en vigor relacionada amb el racisme i la intolerància.
- L'ECRI recomana fermament que s'aprofitei la tasca de la Comissió Nacional per la Igualtat per dissenyar i coordinar una política d'integració. Aquesta política, entre d'altres coses, hauria d'abordar els problemes a què s'enfronten els treballadors temporers, sensibilitzar l'opinió pública sobre la importància de les diverses comunitats presents a Andorra i mirar de millorar el nivell d'integració dels no andorrans.

Aquestes tres recomanacions seran objecte d'un procés de seguiment intermedi per part de l'ECRI en un termini no superior a dos anys després de la publicació del present informe.

BIBLIOGRAFIA

En aquesta bibliografia s'inclouen les principals publicacions utilitzades durant l'anàlisi de la situació a Andorra; no s'ha de considerar com un llistat exhaustiu de totes les fonts d'informació a disposició de l'ECRI durant la preparació de l'informe.

Commission européenne contre le racisme et l'intolérance (ECRI)

1. Troisième rapport sur Andorre, 12 février 2008, CRI(2008)1
2. Second rapport sur Andorre, 15 avril 2003, CRI(2003)2
3. Rapport sur Andorre, mai 1999, CRI(99)29
4. Recommandation de politique générale n° 1 : La lutte contre le racisme, la xénophobie, l'antisémitisme et l'intolérance, Commission européenne contre le racisme et l'intolérance, Conseil de l'Europe, octobre 1996, CRI(96)43
5. Recommandation de politique générale n° 2 : Les organes spécialisés dans la lutte contre le racisme, la xénophobie, l'antisémitisme et l'intolérance au niveau national, juin 1997, CRI(97)36
6. Recommandation de politique générale n° 3: La lutte contre le racisme et l'intolérance envers les Roms/Tsiganes, mars 1998, CRI(98)29
7. Recommandation de politique générale n° 4 : Enquêtes nationales sur l'expérience et la perception de la discrimination et du racisme par les victimes potentielles, mars 1998, CRI(98)30
8. Recommandation de politique générale n° 5 : La lutte contre l'intolérance et les discriminations envers les musulmans, avril 2000, CRI(2000)21
9. Recommandation de politique générale n° 6 : La lutte contre la diffusion de matériels racistes, xénophobes et antisémites par l'Internet, décembre 2000, CRI(2001)1
10. Recommandation de politique générale n° 7 : la législation nationale pour lutter contre le racisme et la discrimination raciale, décembre 2002, CRI(2003)8
11. Recommandation de politique générale n° 8 : Lutter contre le racisme tout en combattant le terrorisme, juin 2004, CRI(2004)26
12. Recommandation de politique générale n° 9 : La lutte contre l'antisémitisme, septembre 2004, CRI(2004)37
13. Recommandation de politique générale n° 10 : Lutter contre le racisme et la discrimination raciale dans et à travers l'éducation scolaire, mars 2007, CRI(2007)6
14. Recommandation de politique générale n° 11 : La lutte contre le racisme et la discrimination raciale dans les activités de la police, octobre 2007, CRI(2007)39
15. Recommandation de politique générale n° 12 : La lutte contre le racisme et la discrimination raciale dans le domaine du sport, mars 2009, CRI(2009)5
16. Recommandation de politique générale n° 13: La lutte contre l'anti-tsiganisme et les discriminations envers les Roms, septembre 2011, CRI(2011)37

Autres sources

17. Institució del Raonador del Ciutadà, Informe Anyal del Raonador del Ciutadà al Consell General: Any 2010, Andorra, Abril 2011
18. Institució del Raonador del Ciutadà, Informe Anyal del Raonador del Ciutadà al Consell General: Any 2009, Andorra, Abril 2010
19. Institució del Raonador del Ciutadà, Informe Anyal del Raonador del Ciutadà al Consell General: Any 2008, Andorra, Abril 209
20. Cour européenne des droits de l'homme, Affaire Vidal Escoll et Guillán González c. Andorre (Requête n° 38196/05) Arrêt, 26/01/2009
21. Charte sociale européenne révisée, 4e rapport national sur l'application de la Charte sociale européenne (révisée) soumis par le Gouvernement de l'Andorre (Articles 7, 8, 17, 19 et 31 pour la période 01/01/2005-31/12/2009), 03/01/2011, RAP/Rcha/AND/IV(2010)
22. Charte sociale européenne (révisée), Comité européen des Droits sociaux, Conclusions 2009 (ANDORRE), Articles 3, 11, 12, 13, 14, 23 et 30 de la Charte révisée, janvier 2010
23. Charte sociale européenne (révisée), Comité européen des Droits sociaux, Conclusions 2008 (ANDORRE), Articles 1, 9, 10, 15, 18 et 20 de la Charte révisée, décembre 2008

24. Nations Unies, Conseil des droits de l'homme, seizième session, Examen périodique universel, Rapport du Groupe de travail sur l'Examen périodique universel, Andorre, 4 Janvier 2011
25. United Nations Human Rights Council, Working Group on the Universal Periodic Review, Ninth session, Draft report of the Working Group on the Universal Periodic Review, Andorra, 8 November 2010, A/HRC/WG.6/9/L.6
26. Nations Unies, Conseil des droits de l'homme, Group de travail sur l'Examen périodique universel, Neuvième session, Rapport national présenté conformément au paragraphe 15 (a) de l'annexe à la Résolution 5/1 du Conseil des droits de l'homme, Andorre, 23 août 2010, A/HRC/WG.6/9/AND/1
27. Nations Unies, Conseil des droits de l'homme, Group de travail sur l'Examen périodique universel, Neuvième session, Rapport national présenté conformément au paragraphe 15 (a) de l'annexe à la Résolution 5/1 du Conseil des droits de l'homme, Andorre, rectificatif, 12 novembre 2010, A/HRC/WG.6/9/AND/1/Corr. 1
28. Nations Unies, Conseil des droits de l'homme, Group de travail sur l'Examen périodique universel, Neuvième session, Résumé établi par le Haut-Commissariat aux droits de l'homme, conformément au paragraphe 15 (c) de l'annexe à la résolution 5/1 du Conseil des droits de l'homme, Andorre, 30 juillet 2010, A/HRC/WG.6/9/AND/3
29. Nations Unies, Conseil des droits de l'homme, Group de travail sur l'Examen périodique universel, Neuvième session, Compilation établie par le Haut-Commissariat aux droits de l'homme, conformément au paragraphe 15 (b) de l'annexe à la résolution 5/1 du Conseil des droits de l'homme, Andorre, 4 août 2010, A/HRC/WG.6/9/AND/2
30. United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), 2011 Regional Operations Profile – Northern, Western and Southern Europe – Andorra, 2011
31. Organisation for Security and Co-operation in Europe (OSCE) Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR), Hate Crimes in the OSCE Region – Incidents and Responses, Annual Report for 2009, Warsaw, November 2010
32. Amnesty International, Suggested recommendations to States considered in the ninth round of the Universal Periodic Review, November 2010
33. Financial Standards Foundation, Country Brief, Andorra, 24 November 2010
34. Freedom House, Freedom in the World 2010 – Andorra, 3 May 2010
35. Freedom House, Freedom in the World 2008 – Andorra, 2 July 2008
36. Human rights first, Systems of Monitoring and Reporting, 2008 Hate Crime Survey, 2008
37. Santiago Bueono Salinas, Francisca Pérez-Madrid, Faculty of Law of the University of Barcelona, Religion and the Secular State in Andorra, 2010
38. US Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labour, 2009 Human Rights Report - Andorra, 11 March 2010
39. US Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labour, 2008 Human Rights Report - Andorra, 25 February 2009
40. US Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labour, International Religious Freedom Report 2010, Andorra, 17 November 2010
41. US Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labour, International Religious Freedom Report 2009, Andorra, 26 October 2009

